

ОХОРОНА ФІТОРІЗНОМАНІТТЯ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ: ВИДИ ЧЕРВОНОЇ КНИГИ УКРАЇНИ

**Навчальний посібник для студентів
природничих спеціальностей університетів**

Під редакцією Т.Л. Андрієнко-Малюк та О.В. Лукаша

Чернігів
Видавництво «Десна Поліграф»
2016

УДК 502.3
ББК 20.1(4Укр)

Охорона фіторізноманіття Чернігівської області : види
О 92 **Червоної книги України** / Т.Л. Андрієнко-Малюк, Л.О. Лобань,
О.В. Лукаш, Ю.О. Карпенко, Н.П. Гальченко, Л.В. Дідик; під
редакцією Т.Л. Андрієнко-Малюк та О.В. Лукаша. – Чернігів: Десна
Поліграф, 2016. – 88 с.

ISBN 978-617-7323-55-5

У навчальному посібнику висвітленні загальні питання ведення Червоної книги України та підходи до вивчення охорони рідкісних видів. Основна частина присвячена характеристиці видів рослин Чернігівської області, внесених до Червоної книги України (2009).

Книга адресована студентам природничих спеціальностей (біологія, екологія, географія) університетів, а також вчителям загальноосвітніх навчальних закладів. Посібник може бути використаний при вивченні нормативних і вибіркових дисциплін ботанічного та природоохоронного змісту, а також при написанні курсових, дипломних (магістерських) та інших науково-дослідних робіт.

*Рекомендовано вченими радами
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
та Чернігівського національного педагогічного університету
імені Т.Г. Шевченка*

УДК 502.3
ББК 20.1(4Укр)

ISBN 978-617-7323-55-5

© Автори статей, 2016

ЗМІСТ

Вступ.....	5
Характеристика видів	8
Відділ Плауноподібні – <i>Lycopodiophyta</i>	8
Родина Плаунові – <i>Lycopodiaceae</i>	8
Родина Баранцеві — <i>Huperziaceae</i>	11
Відділ Папоротеподібні – <i>Polypodiophyta</i>	12
Родина Сальвінієві – <i>Salviniaceae</i>	12
Родина Вужачкові – <i>Ophioglossaceae</i>	13
Відділ Магноліофіти (Покритонасінні) – <i>Magnoliophyta</i>	16
Клас Ліліопсиди (<i>Liliopsida</i>) або Однодольні (<i>Monocotyledones</i>)... 16	
Родина Тофільдієві – <i>Tofieldiaceae</i>	16
Родина Шейхцерієві – <i>Scheuchzeriaceae</i>	17
Родина Лілійні – <i>Liliaceae</i>	18
Родина Півникові – <i>Iridaceae</i>	20
Родина Осокові (Смикавцеві) – <i>Cyperaceae</i>	24
Родина Амарилісові – <i>Amarylidaceae</i>	29
Родина Цибулеві – <i>Alliaceae</i>	30
Родина Частухові – <i>Alismataceae</i>	32
Родина Тонконогові (Злакові) – <i>Poaceae (Gramineae)</i>	33
Родина Зозулинцеві – <i>Orchidaceae</i>	35
Родина Пізньоцвітові – <i>Colchicaceae</i>	59
Клас Магноліопсиди (<i>Magnoliopsida</i>) або Дводольні (<i>Dicotyledones</i>).....	60
Родина Ломикаменеві – <i>Saxifragaceae</i>	60
Родина Вовчкові – <i>Orobanchaceae</i>	61
Родина Березові – <i>Betulaceae</i>	63

Родина Гвоздикові – <i>Caryophyllaceae</i>	64
Родина Товстолисті – <i>Crassulaceae</i>	64
Родина Росичкові – <i>Droseraceae</i>	65
Родина Бобові – <i>Fabaceae</i>	68
Родина Глухокропивні (Губоцвіті) – <i>Lamiaceae</i>	69
Родина Пухирникові – <i>Lentibulariaceae</i>	70
Родина Бобівникові – <i>Menyanthaceae</i>	72
Родина Жовтецеві – <i>Ranunculaceae</i>	73
Родина Вербові – <i>Salicaceae</i>	75
Родина Водяногоріхові – <i>Trapaeeae</i>	78
Підходи до вивчення охорони видів	80
Література	82
Підписи до фотографій на обкладинці	86

ВСТУП

Необхідність збільшення уваги до проблеми охорони рослинного світу викликана зменшенням загальною зацікавленістю соціуму до природоохоронних питань, недостатньою обізнаністю вчителів загальноосвітніх навчальних закладів у цьому питанні, реальною відсутністю у вишах можливості повноцінної реалізації програми вивчення охорони рослинного світу у природі.

Україна займає менше 6% площі Європи, проте володіє 35% її біорізноманіття. Причиною цього є розташування території України на перехресті багатьох природних зон та міграційних шляхів значної кількості видів фауни. Біота України нараховує понад 70 тисяч видів, з них флора – понад 27 тисяч видів, фауна – понад 45 тисяч видів.

Одним із заходів збереження різноманітності рослинного та тваринного світу України є ведення Червоної книги, куди вносять види, що внаслідок різних причин опинилися під загрозою зникнення

Перше одностомне видання Червоної книги України було видано у 1980 році. До нього увійшло 85 видів тварин та 151 вид судинних рослин. Друге видання Червоної книги України було підготоване у двох томах. Перший том – «Тваринний світ» – вийшов у 1994 році і нараховував 382 види. Другий том – «Рослинний світ» вийшов з друку у 1996 році і налічує 541 вид рослин.

Третє видання Червоної книги України, видане у 2009 році, включає 542 види тварин та 856 видів рослин та грибів. При відборі видів до третього видання Червоної книги України вітчизняні вчені керувалися такими міжнародними критеріями: хорологічний, історичний, таксономічний, біологічний, еколого-ценотичний, популяційно-динамічний, ресурсної цінності, унікальності та загрожуваності місцезростань.

За природоохоронним статусом види, відповідно до ст. 13 Закону України «Про Червону книгу України», розподілені за такими категоріями: зниклі; зниклі в природі; зникаючі; вразливі; рідкісні; неоцінені; недостатньо відомі.

Види рослин, які увійшли до третього видання Червоної книги України, можна поділити на декілька категорій, зокрема:

- рідкісні види, чисельність яких скорочується внаслідок прямого або опосередкованого впливу антропогенних факторів;
- цікаві в науковому відношенні види, що знаходяться на межі ареалу, але нормально відновлюються;
- види рідкісні через те, що мають вузьку еколого-ценотичну амплітуду; це здебільшого рослини субальпійського та альпійського поясів;
- таксономічні групи, які повністю включені до Червоної книги України – представники родини *Orchidaceae*, родів *Stipa*, *Tulipa* та інші;
- вузькоендемичні локальні види.

Серед рослин, що потребують охорони в Україні і занесені до Червоної книги, є значна кількість тих, що зростають в північній частині України, в тому числі на Чернігівщині. Невірно думати, що червонокнижні види – це лише види південних територій. Північні види, які науковці називають «бореальними», складають майже половину флори Українського Полісся. Більшість з них має голарктичний або євразійський ареал. Значну групу бореальних видів складають льодовикові релікти – рослини, які залишилися після відступу льодовика. В сучасній флорі – це залишки минулих епох, які нині перебувають у певній невідповідності з сучасними умовами існування, тому є вразливими видами. До них належать *Salix myrtilloides* L., *Salix lapponum* L., *Salix starkeana* Willd., *Pedicularis sceptrum carolinum* L. Найдавнішими у сучасній флорі Чернігівщини є третинні релікти, такі як *Trapa natans* L. s.l., *Salvinia natans* (L.) All.

До Червоної книги занесені рідкісні види з особливостями в своїй біології, які роблять їх вразливими до зміни умов, особливо чутливими до антропогенного впливу. Найбільшою групою таких видів є орхідні. Види орхідних мають складну біологію, довгий строк онтогенетичного розвитку, вони дуже чутливі до антропогенного впливу. До Червоної книги занесені види комахоїдних рослин, які належать до родів *Drosera*, *Utricularia*, *Aldrovanda*.

Чернігівщина знаходиться у межах лісової та лісостепової зон. Тому цей регіон характеризується значною кількістю рідкісних, в тому числі червонокнижних видів. Осередками збереження рідкісних видів є складові екомережі.

Територією Чернігівської області простягається Поліський природний коридор національної екологічної мережі, що має велике значення для збереження біорізноманіття України. У його межах трапляється чимало рідкісних видів.

В складі регіональної екомережі Чернігівської області виділяються такі основні елементи: 5 ключових територій, з них 4 національного значення: Дніпровська, Сновська, Мезинська, Міжрічинська); 5 сполучних територій, з них 2 Пан-Європейського значення: Деснянська та Дніпровська; 1 відновлювальна територія національного значення – Замглай.

Складовими основних елементів екологічної мережі Чернігівської області є: об'єкти природно-заповідного фонду; водні об'єкти, водно-болотні угіддя, водоохоронні зони, прибережні захисні смуги; ліси першої групи; ліси другої групи; рекреаційні території; інші природні території (сіножаті, луки, пасовища); земельні ділянки, на яких зростають природні рослинні угруповання, занесені до Зеленої книги України; земельні ділянки, які є місцем перебування чи зростання видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України.

Чимало рідкісних видів трапляється у межах Поліського природного коридору, який простягається також і по Чернігівській області. Поліський екологічний коридор має велике значення для збереження біорізноманіття України.

При написанні навчального посібника у розділі, присвяченому характеристиці видів, використані статті чинного, третього, видання «Червона книга України. Рослинний світ» (2009) та результати власних досліджень авторів.

ХАРАКТЕРИСТИКА ВИДІВ

ВІДДІЛ ПЛАУНОПОДІБНІ - *LYCOPODIOPHYTES*

Родина Плаунові – *Lycopodiaceae*

1. Плаунець заплавний (лікоподієлля заплавна) – *Lycopodiella inundata* (L.) Holub (*Lycopodium inundatum* L.)

Природоохоронний статус виду: Рідкісний.

Наукове значення: Рідкісний зникаючий вид.

Ареал виду та його поширення в Україні: Голарктичний вид. В Україні трапляється в Карпатах, на Поліссі, по терасах річок Лісостепу і Степу.

Чисельність та структура популяцій: Популяції нечисленні, представлені невеликими групами.

Причини зміни чисельності: Осушення боліт, освоєння річкових терас, зміна гідрологічного режиму.

Умови місцезростання: Зростає у маловластивих для плаунових умовах (торфові болота, вологі свіжі піски). Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна рослина 5–10 см заввишки. Стебло повзуче, густо вкрите лінійно-шилоподібними листками (мікрофілами). Спороносні гілки короткі, не галузяться, нечітко відмежовані від стебла, на верхівках мають довгі стробіли без ніжки. Спороносить у липні–вересні. Спори численні світложовті. Розмножується спорами і вегетативно.

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області: Охороняється у РЛП «Міжрічинський».

2. Плаун річний (плаун колючий)– *Lycopodium annotinum* L.

Природоохоронний статус виду: Вразливий вид на межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні: Європа, Кавказ, Зх. і Сх. Сибір, Далекий Схід, Пн. Америка. В Україні – Карпати, Розточчя, Волинська височина, Полісся, Лісостеп (зрідка).

Чисельність та структура популяцій: Популяції чисельні. Завдяки сланкому стеблу формуються великі густі куртини. Інколи виступає як домінант трав'яного ярусу.

Причини зміни чисельності: Заготівля як декоративної та лікарської рослини, вирубування лісів, рекреаційне навантаження.

Умови місцезростання: Хвойні (найчастіше соснові) та мішані, ліси. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Хамефіт. Багаторічна трав'яна рослина 10–30 см заввишки. Стебло повзуче, у вузлах негусто укорінюється, вкрите лінійно-ланцетними листками (мікрофілами), які розташовані перпендикулярно до стебла або відігнуті донизу. Стробіли поодинокі, сидячі, циліндричні, без ніжок. Спороносить у липні–вересні. Розмножується спорами і вегетативно.

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області: Охороняється в Мезинському, Ічнянському НПП, РЛП «Міжрічинський», багатьох заказниках та заповідних урочищах поліської частини області, а також у деяких заказниках лісостепової частини області («Зайцеві сосни» (Ніжинський р-н), «Дубина» (Бахмацький р-н)).

3. Зелениця Цайллера (дифазіаструм Цайллера) – *Diphasiastrum zeilleri* (Rouy) Holub (*D. complanatum* (L.) Holub subsp. *zeilleri* (Rouy) Kukkonen, *Diphasium zeilleri* (Rouy) Damboldt, *Lycopodium zeilleri* (Rouy) Greuter et Burdet)

Природоохоронний статус виду: Зникаючий.

Наукове значення: Голарктичний гібридогенний вид (походить від гібридизації *D. complanatum* × *D. tristachyum*) на пд. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні: Атлантична, Середня та Сх. Європа, Пн. Америка. В Україні – Полісся.

Чисельність та структура популяцій: Популяції іноді утворюють «відьмині кола», у яких ростуть досить щільно.

Причини зміни чисельності: Вирубування лісів, витоптування, збирання пагонів для оформлення букетів та вінків.

Умови місцезростання: Неглибокі зниження у соснових лісах зеленомохових. Мезофіт, субгеліофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Хамефіт. Багаторічна вічнозелена трав'яна рослина з повзучим підземним кореневищем.

Наземні гони зібрані в більш-менш густі, але не щільні пучки до 7–20(35) см заввишки. Стерильні пагони розгалужені під кутом понад 35° (частіше 45–60°), досить вузькі. Кінцеві пагони досить довгі, до верхівки поступово звужені, опуклі із дорсального боку, і плоскі з вентрального. Дорсальні листки опуклі, вузько-ланцетні, вужчі за бічні. Вентральні добре відрізняються від дорсальних, трохи опуклі, вузькі, дещо коротші за них; вільна частина їх такої самої довжини як і вільна частина дорсальних. Бічні листки більш-менш опуклі, прилеглі або іноді з трохи відігнутими кінцями. Стробіли розташовані як на головній осі, так і на бічних. Ніжки стробілів 7–13, розгалуження їх на верхівці 0,4–4 см. Стробілів 2–10, їх довжина 18–24 см. Спорофіли дрібні, 1,6–1,9 см завдовжки, широкояйцеподібні, на верхівці з довгим кінчиком. Спороносить у червні–липні. Розмножується вегетативно та спорами.

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області: Охороняється у ботанічному заказнику місцевого значення «Лутава» (Коропський р-н).

4. Зелениця сплюснута (Дифазіаструм сплюснутий) – *Diphasiastrum complanatum* (L.) Holub (*Diphasium anceps* (Wallr.) A.Löve et D.Löve, *D. complanatum* (L.) Rothm., *Lycopodium anceps* Wallr., *L. complanatum* L.)

Природоохоронний статус виду: Рідкісний.

Наукове значення: Голарктичний вид на пд. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні: Поширений у Пн. і Центральній Європі, до Пн. Італії та Придунайських країн, на Мадейрі, у Пн. Азії, Індії та Пн. Америці (пн. сх.). В Україні трапляється у Карпатах, на Розточчі, Зх. Поділлі, Поліссі.

Чисельність та структура популяцій: Локалітети представлені від одного до кількох клонів, що налічують по кілька десятків вегетативних рамет і від 1 до 10–15 спороносних.

Причини зміни чисельності: Суцільні рубки лісів, збирання рослин для культових обрядів. У високогір'ї надмірне випасання.

Умови місцезростання: Здебільшого на піщаних ґрунтах у соснових та дубово-соснових лісах. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Хамефіт. Багаторічна вічнозелена трав'яниста рослина. Стебла довгі, підземні, повзучі, із

пряmostоячими сплющеними вилчато розгалуженими гілками. Плідні гілочки переходять у довгу, рідко обсажену листками (мікрофілами) ніжку, що несе по кілька циліндричних колосів; спорангіальні листки яйцеподібні, загострені, по краю виїмчато-зубчасті; вегетативні листки дрібні, притиснуті, розміщені в 4 ряди; з них крайові трикутно-ланцетні, кілюваті, дуже загострені, а ті, що містяться на плоскому боці гілок, вужчі, майже шилоподібні. Спороносить у липні–вересні. Поновлення переважно вегетативне, також спорами.

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області: Охороняється у РЛП «Міжрічинський», ботанічному заказнику «Лутава» (Коропський р-н), заповідному урочищі «Радомська дача» (Семенівський р-н).

Родина Баранцеві — *Huperziaceae*

5. Баранець звичайний – *Huperzia selago* (L.) Bernh. ex Schrank et Mart. (*Eucopodium selago* L., *Mirmau selago* (L.) H.P.Fuchs)

Природоохоронний статус виду: Неоцінений.

Наукове значення: Вид на пд. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні: Циркумпольарний. У пн. півкулі від Арктики до зони широколистяних лісів, в лісовому та альпійському поясах гірських країн на пд. від межі суцільного поширення (Алтай, Кавказ). В Україні – Карпати (звичайно), Розточчя-Опілля, на Поліссі (зрідка).

Чисельність та структура популяцій: Поодинокі куртини і їх групи чисельністю до десяти.

Причини зміни чисельності: Не має підземних запасуючих органів і бічних бруньок, тому зламані пагони не відновлюються. Зникає внаслідок підвищення ценотичної конкуренції, не переносить лісових пожеж, рекреаційного навантаження.

Умови місцезростання: У типістих хвойних, мішаних та листяних лісах. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Хамефіт. Багаторічна вічнозелена трав'яна рослина 5–20 см заввишки. Стебло висхідне, рівно-дихотомічно розгалужене, по мірі наростання біля основи полягає і вкорінюється, формуючи куртинки до 1,5 м в діаметрі.

Стебло густо вкрите лінійно-ланцетними філоїдами, у 8 вертикальних рядах. Спорангії у пазухах філоїдів. Спори дозрівають у серпні-вересні, спороношення закінчується навесні наступного року. Вегетативне розмноження вкоріненням полеглої частини стебла і за допомогою виводкових бруньок.

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області: Охороняється в Мезинському НПП.

ВІДДІЛ ПАПОРОТЕПОДІБНІ - *POLYPODIOPHYTA*

Родина Сальвінієві – *Salviniaceae*

6. Сальвінія плаваюча – *Salvinia natans* (L.) All.

Природоохоронний статус виду: Неоцінений.

Наукове значення: Реліктовий вид.

Ареал виду та його поширення в Україні: Голарктично-давньосередземноморський. Загальне поширення ділиться на дві частини: Східноазійську (від Малайського архіпелагу через Китай, Центральну Японію і Маньчжурію) і Європейську (Пд. і Сх. Європа), вторинні осередки в інших частинах світу. В Україні трапляється у водоймах долин річок Дніпра, Десни, Сіверського Дінця, Півд. Бугу, Дністра, Дунаю, Ужа, Латориці, Боржави, гирлових областях річок, водосховищах Дніпровського каскаду, ставках Лісостепу і Степу.

Чисельність та структура популяцій: У межах ареалу трапляється спорадично. В південних регіонах утворює густі колонії площею до 50 м², щільністю 100–150 особин на 1 м².

Причини зміни чисельності: Антропогенні (осушення, евтрофізація, засолення водойм та забруднення води, руйнування прибережних ділянок) та природні (заростання водойм) чинники.

Умови місцезростання: Мезо-евтрофні і евтрофні прісноводні замкнуті або слабопроточні водойми, що добре прогріваються, з мулистими відкладами на слабозатінених ділянках з товщею води 30–50(250) см (оптимальний розвиток 30–50 см) і її незначним поверхневим коливанням. Гідрофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Гелофіт. Однорічна водна папороть з ниткоподібним, розгалуженим, стеблом від 3 до 8 см завдовжки. Коренева система не розвинута. В завдовжки мутовках по три листки, з яких два – цілокраї плаваючі, третій – розсічений на 9–14 долей, занурений, виконує функцію кореня. Плаваючі листки овально-еліптичні тупі, на верхньому боці з щетинистими білими волосками, на нижньому – з бурими. Спорокарпії кулеподібні, зібрані біля основи занурених листків. Спороносить у серпні–вересні.

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області: Охороняється у Мезинському НПП, на територіях гідрологічних пам'яток природи загальнодержавного значення «Озеро Вадень» (Новгород-Сіверський р-н), «Озеро «Святе»» (Козелецький р-н), «Озеро Трубин» (Борзнянський р-н), РЛП «Міжріччинський», пам'яток природи місцевого значення «Озеро Соловійове» (Сосницький р-н), «Озеро Ворона» (Борзнянський р-н).

Родина Вужачкові – *Ophioglossaceae*

7. Гронянка багатороздільна – *Botrychium multifidum* (S.G.Gmel.) Rupr. (*Botrychium matricarioides* Willd.; *B. matricariae* (Schrank) Spreng.; *Osmunda multifida* S.G.Gmel.; *Sceptridium multifidum* (S.G.Gmel.) Tagawa)

Природоохоронний статус виду: Рідкісний

Наукове значення: Реліктовий вид з дисперсно-диз'юнктивним поширенням.

Ареал виду та його поширення в Україні: Європа, Зх. Азія, Гімалаї, Пн. та Пд. (Патагонія) Америка, Австралія. В Україні спорадично трапляється у Карпатах, Поліссі, у Лісостепу.

Чисельність та структура популяцій: Популяції нечисленні до 10 особин, чисельність різко змінюється по роках.

Причини зміни чисельності: Випасання худоби, пожежі, витіснення з густого травостою, загушення чагарників.

Умови місцезростання: Трапляється у сухих світлих лісах і на узліссях. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина з вкороченим прямим кореневищем та пучком

погтовшених коренів. Ваї до 10 см завдовжки, опушені, з'являються щороку звичайно в кількості 1–2, рідше 3–4, але звичайно тільки одна з цих ваї має спороносну частину; пластинка неспороносної частини (трофофіл) трикутна, двічі пірчастороздільна, поділяється на три частини, з яких кожна має черешечок; сегменти 1-го порядку з серцеподібною основою, широко-яйцеподібні, 2-го порядку – довгасто-яйцеподібні, з круглястими, іноді зарубчастими лопатями; черешок неспороносної частини ваї значно коротший, ніж черешок спороносної, й відходить від нього на рівні ґрунту; спороносна частина утворює тричі пірчастороздільну волоть. Спороносить у липні–серпні. Розмножується спорами і вегетативно.

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області: Виявлені місцезнаходження знаходяться поза межами природно-заповідних територій.

8. Гронянка віргінська – *Botrychium virginianum* (L.) Sw. (*B. anthemoides* C.Presl; *B. virginicum* Willd.; *Botrypus virginianus* (L.) Holub)

Природоохоронний статус виду: Зникаючий.

Наукове значення: Реліктовий вид, представлений низкою різновидностей або підвидів (у Європі – *B. virginianum* var. *europaeum* Ångstr. = *B. virginianum* subsp. *europaeum* (Ångstr.) Jáv.), що розділені значними диз'юнкціями.

Ареал виду та його поширення в Україні: Європа, Китай, Японія, Пд.-Зх. Сибіру, Пн. та Пд. Америка. В Україні трапляється на Пд. Поділлі, Хотинській височині

Чисельність та структура популяцій: Популяція в урочищі «Пушкарівське» (Ріпкинський р-н) налічувала 9 спорофітних особин (28.05.2006), характеризується лівостороннім віковим спектром

Причини зміни чисельності: Вирубування лісів, насадження культур інтродукованих видів, зниження повноти насаджень через проведення необґрунтованих лісогосподарських заходів, випас худоби в лісах.

Умови місцезростання: Листяні ліси та їх узлісся. Відоме місцезнаходження – у осичнику з переважанням неморальних видів. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина. Вая в молодому стані дуже опушена, 15–45 см

завдовжки, з черешком; пластинка безплідної частини майже сидяча, відходить від середини черешка спороносною частиною, двічі- або тричі пірчатороздільна, в обрисі трикутна, загострена, тонкошкіряста, з довгастойцеподібними сегментами першого порядку; нижні з них майже супротивні, з черешками, а решта розташовані почергово; сегменти другого порядку довгасті, з вузьколанцетними зубчастими лопатями; спороносна частина ваї невелика, з дуже довгою ніжкою, двічі- або тричіпірчатороздільна. Спорангії кулясті, вільні, без покривця, розташовані по боках і на верхівці гілочок другого порядку. Спори кулястотетраедричні, грубозернисті. Спороносить у липні–серпні. Розмножується спорами.

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області: Виявлене місцезнаходження знаходиться поза межами природно-заповідних територій.

9. Гронянка півмісяцева (ключ-трава) – *Botrychium lunaria* (L.) Sw.

Природоохоронний статус виду: Вразливий.

Наукове значення: Рідкісний вид папоротеподібних із диз'юнктивним ареалом.

Ареал виду та його поширення в Україні: Голарктичний вид із диз'юнкціями в Австралії та Пн. Америці. В Євразії поширений у Європі, Зх. та Сх. Сибіру (лісова зона), Середній Азії, Гімалаях, на Далекому Сході. В Україні зростає в лісовій, рідше лісостеповій зонах на рівнині, в Українських Карпатах та в Кримських горах.

Чисельність та структура популяцій: Зростає звичайно поодинокі, інколи – невеликими групами. Популяції нечисельні.

Причини зміни чисельності: Антропогенний вплив на лісові та лучні угіддя, слабка конкурентна здатність.

Умови місцезростання: Зростає в світлих лісах, на узліссях, в чагарниках, на сухих луках, на свіжих, кислих, гумусних дерново-підзолистих та лучних ґрунтах. Мезофіт, ацидофіл, мезотроф.

Загальна біоморфологічна характеристика: Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина із коротким кореневищем та одним листком (вайею) 4–20 (30) см завдовжки, розділеним на дві частини. Стерильна частина шкіряста, видовжена, пірчасто-складна із майже супротивними напівмісяцевої форми сегментами, гола, жовто-зеленого кольору. Спороносна частина довгочерешкова (1–6 см завдовжки), двічі- або

тричіп'рчастоскладена, зазвичай, довша за стерильну. Спорангії розташовані в два ряди. Спори визрівають із травня по серпень. Заросток підземний. Розмножується спорами та вегетативно.

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області: Виявлені місцезнаходження знаходяться поза межами природно-заповідних територій.

ВІДДІЛ МАГНОЛІОФІТИ (ПОКРИТОНАСІННІ) – *MAGNOLIOPHYTA*

КЛАС ЛІЛІОПСИДИ (*LILIOPSIDA*) або
ОДНОДОЛЬНІ (*MONOCOTYLEDONES*)

Родина Тофільдієві – *Tofieldiaceae*

10. Тофільдія чашечкова – *Tofieldia calyculata* (L.) Wahlenb.

Природоохоронний статус виду: Вразливий.

Наукове значення: Центральноєвропейський вид на сх. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні: Охоплює Скандинавію, Атлантичну і Центральну Європу, Середземномор'я. В Україні трапляється на Зх. Поліссі, Малому Поліссі, Волинській височині, Гологоро-Кременецькому кряжі, в Карпатах.

Чисельність та структура популяцій: Даних немає. Ряд місцезростань, з яких є давні гербарні збори, нині втрачено.

Причини зміни чисельності: Осушення боліт та заболочених лук.

Умови місцезростання: Заболочені луки, евтрофні та мезотрофні болота. Гігрофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна рослина 10–35 см заввишки, з коротким розгалуженим кореневищем. Стебло пряме, з 2–3 мечоподібними листками. Квітки зібрані в досить густий колос, дрібні, жовтувато-білі. Плід – круглясто-яйцеподібна тригнізна коробочка. Квітує в червні–липні. Плодоносить у вересні. Розмножується насінням та вегетативно.

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області: Відомостей немає.

Родина Шейхцерієві – *Scheuchzeriaceae*

11. Шейхцерія болотна – *Scheuchzeria palustris* L.

Родина Шейхцерієві – *Scheuchzeriaceae*.

Природоохоронний статус виду: Вразливий.

Наукове значення: Вид, що знаходиться на пд. межі ареалу і скорочує свій ареал.

Ареал виду та його поширення в Україні: Голарктичний вид: Європа, Зх. та Сх. Сибір, Далекий Схід та Пн. Америка. В Україні – Полісся, переважно Зх., поодинокі місцезнаходження в Лісостепу, Українських Карпатах.

Чисельність та структура популяцій: Популяції іноді займають великі площі, в яких зростає плямами і є переважно асектатором, а домінує та співдомінує лише на невеликих ділянках.

Причини зміни чисельності: Осушення боліт та їх освоєння внаслідок меліорації.

Умови місцезростання: Обводнені мезотрофні та олігомезотрофні болота, переважно осоково-сфагнові, відкриті (рН 4–5), обводнені зниження та мочажини («багна»). Гігрофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 10–25 см заввишки. Кореневище повзуче, довге, від якого відходять наземні пагони. Стебло сплюснуте. Листки вузько-лінійні, жолобчасті. Квітки на прямостоячих квітконіжках в негустому китицеподібному суцвітті, жовтозелені. Плоди здуті, косо-яйцеподібною форми. Квітує у травні–липні. Плодоносить у серпні–вересні. Розмножується переважно вегетативно.

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області: Охороняється у РЛП «Міжрічинський», заказнику «Моховате» (Новгород-Сіверський р-н).

Родина Лілійні – *Liliaceae*

12. Лілія лісова – *Lilium martagon* L.

Природоохоронний статус виду: Неоцінений.

Наукове значення: Вид з диз'юнктивним ареалом, єдиний дикорослий вид роду *Lilium* L. в Україні, який скорочує своє поширення.

Ареал виду та його поширення в Україні: Євразійський вид: від Середньої, Пд. та Сх. Європи до Зх. і Сх. Сибіру (включаючи пн. частину Монголії). В Україні – в Карпатах, Закарпатті, Передкарпатті, Розточчі, Опіллі, на Поліссі, в Лісостепу.

Чисельність та структура популяцій: Популяції містять від декількох одиниць до декількох десятків особин різного віку, які зростають групами. Інколи трапляються популяції з декількох сотень особин, зазвичай на освітлених місцях у рівнинних лісах.

Причини зміни чисельності: Рекреаційне навантаження, збирання на букети, викопування цибулин для пересаджування та як лікарської сировини. Рослина зникає внаслідок вирубування лісів, оскільки потребує часткового затінення.

Умови місцезростання: Листяні та мішані ліси в мезотрофних умовах, насамперед, в їх освітлених місцях – на галявинах, узліссях. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 50–150 см заввишки. Цибулина яйцеподібної форми, черепитчаста, жовта. Стебло зелене, під суцвіттям безлисте, середні листки по 5–6 в кільцях. Суцвіття китицеподібне, квітки повислі, на довгих квітконіжках, яснопурпурові з темно-фіолетовими плямочками, ароматні, зібрані у негусту китицю. Трапляються рослини із іншим забарвленням квітів – жовто-оранжевим, червоним та ін. При розквітанні листочки-оцвітини закручуються угору, між ними звисають довгий зігнутий стовпчик та шість довгих тичинок. Плід шестигранна коробочка, яка при дозріванні розтріскується на три частини. Квітує в червні–липні. Плодоносить у серпні. Розмножується насінням та вегетативно, утворюючи дочірні цибулини.

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області: Вид представлений на багатьох природно-заповідних територіях лісової та лісостепової зони. Охороняється у Мезинському та

Ічнянському НПП, РЛП «Міжрічинський», заказниках загальнодержавного значення «Середовщина» (Ніжинський р-н) та «Рихлівська дача» (Коропський р-н), заказниках «Урочище «Твані»», «Урочище «Лисарівщина»» (Ніжинський р-н), «Бабки», «Діброва-І» (Прилуцький р-н), «Гамаліївщина» (Варвинський р-н), «Галаганове», «Соколівське» (Срібнянський р-н), «Новоселицька дача», «Чемерський» (Козелецький р-н), «Кобижчанська дача» (Бобровицький р-н), «Козарська дача», «Німцево» (Носівський р-н), заповідному урочищі «Радомська дача» (Семенівський р-н).

13. Рябчик руський – *Fritillaria ruthenica* Wikstr.

Природоохоронний статус виду: Вразливий.

Наукове значення: Диз'юнктивноареальний вид на зх. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні: Сх. Європа, Кавказ, Зх. Сибір, Алтай, Середня Азія, Джунгарія. В Україні – лісостепова та степова зони.

Чисельність та структура популяцій: Відомостей про стан популяцій немає. Ряд місцезростань, з яких є давні гербарні збори, нині втрачено.

Причини зміни чисельності: Осушування, розорювання, випалювання, зривання на букети, викопування.

Умови місцезростання: Узлісся, чагарники, луки, кам'яністі схили на лужних та кислих ґрунтах. В екотонах між лісовою і лучно-степовою рослинністю та у лучностепових угрупованнях. Ксеромезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 20–60 см заввишки, з бульбоцибулиною, яка у генеративних особин складається з 2–3 м'ясистих лусок. Стебло пряме, від середини до верхівки улишене. Листки лінійні, нижні і верхні супротивні або кільчасті, середні чергові; верхні майже ниткоподібні з дуже тонкими, спіральнозакрученими і чіпкими верхівками. Квітки (1–4) пониклі, листочки оцвітини овальні або еліптичні, тупі, 2–3 см завдовжки, зовні темнопурпурові, зсередини жовтуваті, з нечітким шахово-сітчастим малюнком. Квітує у квітні–травні, плодоносить у травні–липні. Плід крилата шестигранна коробочка. Розмножується насінням і вегетативно.

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області: Відомостей немає.

Родина Півникові – Iridaceae

14. Косарики тонкі – *Gladiolus tenuis* M.Bieb. (*G. apterus* Klokov, *G. communis* L. var. *tenuis* (M.Bieb.) Wahlb.; *G. imbricatus* auct. non L.)

Природоохоронний статус виду: Вразливий.

Наукове значення: Представник давнього мезогірофільного флорогенетичного комплексу.

Ареал виду та його поширення в Україні: Поширений у Сх. Європі (центральна і пд.-сх. частини), Передураллі, на Кавказі, у Середній Азії. В Україні – Лівобережний Лісостеп, Лівобережний Степ (пн. частина), Правобережний Лісостеп (рідко).

Чисельність та структура популяцій: Трапляється поодинокі або невеликими групами, зрідка популяції численні, але загальна кількість особин зменшується. Більшість ценопопуляцій неповно станові, в них відсутні проростки та ювенільні особини; характеризуються правостороннім віковим спектром із максимумом на генеративних особинах і є регресивними.

Причини зміни чисельності: Викошування та розорювання лук, надмірний випас, зривання рослин на букети, викопування бульбоцибулин.

Умови місцезростання: Зростає на солонцюватих луках, галявинах, узліссях, у периферійних смугах евтрофних боліт, у заплавах річок. Гіромезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 35–85 см заввишки. Бульбоцибулина короткояйцеподібна з конусоподібною верхівкою. Покривні луски з сітчастими і паралельними грубими волокнами. Стебло пряmostояче, знизу обгорнуте двома піхвами. З трьох листків два нижні лінійномечоподібні, верхній у вигляді піхви з недорозвиненою пластинкою. Суцвіття – однібічна, 4–10 (12)-квіткова китиця. Квітки 3–3,8 см завдовжки, пурпурово-фіолетові. Коробочка оберненояйцеподібна, з трьома малопомітними закругленими гранями. Насіння грушоподібне, без крилатої облямівки. Квітує в травні–липні. Плодоносить у червні–серпні. Розмножується бульбоцибулинами та насінням.

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області: Виявлені місцезнаходження знаходяться поза межами природно-заповідних територій.

15. Косарики черепитчасті – *Gladiolus imbricatus* L.

Природоохоронний статус виду: Вразливий.

Наукове значення: Європейський, спорадично поширений вид на пд.-сх. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні: Центральна Європа, Середземномор'я. В Україні спорадично трапляється на зх. та пн.: у Карпатах – більш-менш звичайно; на Поліссі, Малому Поліссі, Розточчі-Опіллі, у Зх. Лісостепу – досить рідко; на Лівобережжі – рідко.

Чисельність та структура популяцій: Найбільша популяція знаходиться у Сосницькому р-ні Чернігівської обл. за 1 км на захід від с. Якличі на правобережній заплаві Десни. Популяція виду представлена двома смугами (площа кожної - 1000 м x 50 м) між паралельними лінійними заболоченими ділянками. Щільність становить 2 особини на 1 м².

Причини зміни чисельності: Пасовищне та рекреаційне навантаження, осушувальна меліорація з наступним розорюванням територій. У локалітетах, що розташовані поблизу населених пунктів, та в зонах рекреації рослини під час квітання зривають на букети.

Умови місцезростання: Вид має досить широку еколого-ценотичну амплітуду. Росте переважно на вологих і заболочених луках кл. *Molinio-Arghenatheretea*, а також на узліссях, дросіках, у рідколіссях, чагарниках тощо. Гігромезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Геофіт. Багаторічна трав'яна бульбоцибулинна рослина 40–120 см заввишки. Бульбоцибулина округла, до 2 см завширшки. Стеблових листків 4–6. Серед них 1–2 – лускоподібні (низові), 2–3 – широколінійні або мечоподібні, 9–20 мм завширшки (серединні) та 1–2 – вкорочені (верхові). Суцвіття – одиобічний короткий колос (7–11 см завдовжки) з 5 (3)–12 (14) квіток. Оцвітина зигоморфна, 25–35 мм завдовжки та 30–40 мм завширшки, пурпурово-лілового кольору. Частинки оцвітини овальні, дещо перекриваються, внизу зростаються у коротку, трохи вигнуту трубку, що сидить в обгортці з двох ланцетних приквіток з нижніми вузькоплівчастими краями. Плід тристулкова обернено-яйцеподібна багатонасінна коробочка. Насінини плескуваті, овальні, крилаті, 4–6 мм завдовжки, коричневі. Квітує в червні–серпні, плодоносить у вересні–жовтні. Поновлюється вегетативно та насінням.

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області: Охороняється в Мезинському НПП, заказнику загальнодержавного значення «Путивський» (Новгород-Сіверський р-н).

16. Півники борові – *Iris pineticola* Klokov (*I. flavissima* Pall. subsp. *stolonifera* f. *orientalis* Ugr., *I. arenaria* Waldst. et Kit. subsp. *orientalis* (Ugr.) Lavrenko, *I. humilis* Georgi subsp. *orientalis* (Ugr.) Soó)

Природоохоронний статус виду: Вразливий.

Наукове значення: Ендемік.

Ареал виду та його поширення в Україні: Зх. лісостеповий вид. В Україні – Правобережний та Лівобережний Лісостеп, зрідка заходить на пн. частину Степу та по долині Сіверського Дінця.

Чисельність та структура популяцій: Відомостей про стан популяцій немає. Ряд місцезростань, з яких є давні гербарні збори, нині втрачено.

Причини зміни чисельності: Порушення природних екотипів внаслідок господарського освоєння територій, видобування піску, випасання худоби, надмірного рекреаційного навантаження.

Умови місцезростання: У борах, штучних насадженнях сосни на піщаних терасах річок. Мезоксерофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Криптофіт. Багаторічна довгокореневищна трав'яна рослина 7–20 см заввишки. Кореневище розгалужене, під вузлами потовщене. Плідні гони з 1–2 листками або безлисті. Листки мечоподібні, плоскі, 5–32 см завдовжки, до 10 мм завширшки. Квітки на коротких квітконіжках, зазвичай по 2, розквітають різночасно, 3,5–5,5 см завдовжки, жовті, знизу з волосками, зав'язь дорівнює трубці оцвітини. Плід – тригранна загострена з обох кінців коробочка. Квітує у травні–липні, плодоносить у липні–вересні. Розмножується вегетативно та насінням.

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області: Відомостей немає.

17. Півники сибірські – *Iris sibirica* L.

Природоохоронний статус виду: Вразливий.

Наукове значення: Рідкісний вид на пд. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні: Євросибірський вид, поширений від Франції до Сх. Сибіру та Монголії, з окремими

ексклавами на Кавказі та в Малій Азії. В Україні – на Закарпатті, в Прикарпатті, Розточчі, Поліссі, на зх. Подільської височини, рідше в Правобережному та Лівобережному Лісостепу, зрідка – в пн. частині степової зони.

Чисельність та структура популяцій: Просторове розміщення популяцій лінійне або локальне. Спектри онтогенетичних станів правосторонні з переважанням куртин генеративних рослин.

Причини зміни чисельності: Осушувальна гідромеліорація, інтенсивне випасання та викошування луків, збирання квітів на букети.

Умови місцезростання: Перезволожені ґрунти, у мезотрофних умовах. Заплавні луки, по берегах річок та по окраїнах боліт. Гігромезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Геофіт. Багаторічна рослина, 40–100 см заввишки, з коротким кореневищем, утворює дернини. Стебло округле, прямостояче, при основі покрите залишками листків, у верхній частині слабко розгалужене. Листки вузьколінійні, мечоподібні, 2–6 мм завширшки, 50–60 см завдовжки, завжди вищі від квітконосного стебла. Квітки синьо-фіолетові, зрідка білі, запашні, сидячі, виростають в пазухах зверху коричневих плівчастих приквітників. Зовнішні долі оцвітини обернено-яйцеподібні, блакитні, з коричневим або фіолетовим жилкуванням, внутрішні долі оцвітини прямостоячі, еліптичні, яйцеподібні, темні. Плід – довгаста тригранна коробочка. Квітує в травні–липні, плодоносить в липні –серпні. Розмножується насінням та вегетативно (розростанням куртин).

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області: Охороняється в Мезинському НПП, РЛП «Міжрічинський», заказниках загальнодержавного значення «Путівський» (Новгород-Сіверський р-н) та «Оболонський» (Коропський р-н), заказнику «Твані» (Ніжинський р-н).

18. Шафран сітчастий – *Crocus reticulatus* Steven ex Adams (*C. luteus* M.Bieb., nom. illeg., *C. variegatus* Hoppe et Hornsch.)

Природоохоронний статус виду: Неоцінений.

Наукове значення: Субсередземноморсько-малоазійський вид на пн.-сх. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні: Поширений у Центральній Європі, Середземномор'ї, Передкавказзі, пн. частині Зх.

Закавказзя, Малої Азії. В Україні – Правобережний і Лівобережний Лісостеп, Степ.

Чисельність та структура популяцій: Відомостей про стан популяцій немає. Ряд місцезростань, з яких є давні гербарні збори, нині втрачено.

Причини зміни чисельності: Розорювання земель, надмірне випасання, рекреаційне навантаження, зривання на букети, весняне випалювання степів, вирубування лісів.

Умови місцезростання: На остепнених схилах балок і річкових долин, серед чагарників, на узліссях та в дібровах, в лучно-степових угрупованнях. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Геофіт. Весняний ефемероїд. Багаторічна трав'яна рослина 8–30 см заввишки. Бульбоцибулина з грубосітчасто-волокнистими, нерідко розірваними оболонками. Листки (3–4) вузькі, шилоподібні, з'являються одночасно з квітками і після квіткування дуже видовжуються. Нюкривало 2–3-листе. Квітки білі або блідофіалкові з ніжно-бузковими смужками, приймочка жовтогаряча. Квітує у березні–квітні. Плодоносить у травні–червні. Розмножується бульбоцибулинами та насінням.

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області: Відомостей немає.

Родина Осокові (Смикавцеві) – *Cyperaceae*.

19. Осока богемська – *Carex bohemica* Schreb. (*C. cyperoides* Murr.)

Природоохоронний статус виду: Вразливий.

Наукове значення: Реліктовий диз'юнктивноареальний євразійський вид з осередками на пд. сх. від межі суцільного ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні: Атлантична, Центральна, Пд. та Сх. Європа, пд. Сибіру та Далекого Сходу, Центральна та Сх. Азія. В Україні окремі осередки на Поліссі, у Лісостепу та на Розточчі.

Чисельність та структура популяцій: Локальні популяції переважно малочисельні або кількість рослин значно змінюється по роках. Останнім часом виявлено нові локалітети у Ічнянському НПП та гірлі р. Стрижень (м. Чернігів). У останньому місцезнаходженні

популяція займає смугу завширшки 1,5 м (місцями 2 м) та завдовжки 15 м між рудеральними угрупованнями та обводненою ділянкою. Проективне покриття *Carex bohemica* Schreb. становить 15%.

Причини зміни чисельності: Вузька еколого-ценотична амплітуда виду. Освоєння берегових зон водойм, рекреаційне навантаження, зміни водного режиму, зокрема, осушення вологих луків, зарегулювання річок.

Умови місцезростання: Піщані та мулуваті вологі луки, береги озер та річок, прибережно-водний ефемеретум. Алювіальний псамофіт. Гігромезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Гемікриптофіт. Багаторічна або дворічна трав'яна дернинна рослина до 30 см заввишки. Листки 2–3 мм завширшки. Колоски гінекандричні (маточкові квітки у верхній частині колоска, тичинкові – у нижній), багатоквіткові, зібрані у загальне щільне головчасте суцвіття 1,5–2 см діаметром, оточене 2–3(4) довгими покривними листками, які значно перевищують суцвіття. Мішечки сплющено-опуклі, видовжено-ланцетні, 7–9 мм завдовжки, по краю з вузьким зазубреним крилом, з довгим і вузьким відтягнутим, на верхівці глибоко двозубчастим носиком. Квітує у травні–липні, плодоносить у серпні–вересні. Розмножується насінням та вегетативно (розростання дернин).

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області: Охороняється на території Ічнянського НПП.

20. Осока дводомна *Carex dioica* L. – (*Vignea dioica* (L.) Rehb.)

Природоохоронний статус виду: Вразливий.

Наукове значення: Рідкісний бореальний вид на пд. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні: Євразійський вид, поширений у Пн. та Середній Європі та Сибіру. В Україні зростає в Поліссі (переважно Зх. та Малому), на Поділлі, у Придніпровському Лівобережному Лісостепу.

Чисельність та структура популяцій: Відомостей про сучасний стан популяцій немає.

Причини зміни чисельності: Осушення та освоєння боліт. Зменшення обводнення та пов'язане з ним збільшення заліснення, зменшення освітлення.

Умови місцезростання: Обводнені кислі (рН 4–5) мезотрофні або олігомезотрофні мохові, переважно сфагнові, рідше осоково-гіпнові, відкриті або рідколісні болота. Гігрофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Гемікриптофіт. Дводомна багаторічна трав'яна кореневищна рослина 10–40 см заввишки, з поодинокими одностатевими колосками. Листки щетиноподібні, гладенькі. Чоловічі колоски довгасті або лінійпоциліндричні з іржавими покривними лусками, жіночі – довгасто-яйцеподібні, 0,6–1,5 см завдовжки, густі, покривні луски яйцеподібні, темно-бурі, з широким білоплівчастим краєм, коротші за мішечки. Мішечки бурі або іржаві, з численними жилками, 2,5–3,5 мм завдовжки, звужені в короткий, косо зрізаний носик. Квітує у квітні. Плодоносить у липні–серпні. Розмножується насінням та вегетативно.

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області: Відомостей немає.

21. Осока житня – *Carex secalina* Willd. ex Wahlenb.

Природоохоронний статус виду: Вразливий.

Наукове значення: Рідкісний вид на пн. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні: Євразійський вид, поширений диз'юнктивно в Центральній та Сх. Європі, на Кавказі, в Сибіру, на Далекому Сході, у Середній і Зх. Азії. В Україні зростає у Лісостепу і Степу.

Чисельність та структура популяцій: Усі популяції ізольовані з малими площами і чисельністю особин.

Причини зміни чисельності: Потерпає від надмірного випасання, рекреаційного навантаження.

Умови місцезростання: Росте на засолених сирих луках, у піщаних западинах, на піщаних і мулистих берегах озер і річок. Мезогігрофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Гемікриптофіт. Трав'янистий щільнодернинистий багаторічник з коротким кореневищем. Стебла 10–40 см заввишки, з рожево-бурими піхвами. Листки жорсткуваті, сіро-зелені, пласкі, 2–3 мм завширшки, вищі за стебло стебло. Нижній покривний листок до 4 см завдовжки, з широкою піхвою і пластинкою, що вища за суцвіття. Суцвіття з 4–8 колосків, нижні інколи при основі розгалужені. Верхні 2–3 колоски чоловічі, зближені, 1–2 см завдовжки, на довгих ніжках, булавоподібно-

ланцетні, з обернено-яйцеподібними тупуватими, блідо-зеленими покривними лусками. Решта колосків жіночі, розставлені, довгастобулавоподібні, 1,5–3 см завдовжки, густі, на ніжках до 2,5 см завдовжки. Покривні луски жіночих колосків яйцеподібні, гострі, з щорстким кілем, із зеленою серединою та білуватими краями, коротші від мішечків. Мішечки ланцетні, гладенькі, плескато-опуклі, 5–7 мм завдовжки, світло-зелені, згодом жовтуваті, з тонкими жилками, від основи з вузькими зазубленими крилами, вгорі поступово переходять у плесканий, спереду розщеплений двозубий носик. Приймочок 3. Плід – горішок. Квітує в травні–липні. Плодоносить у червні–липні. Розмножується насінням і вегетативно.

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області: Відомостей немає.

22. Осока затінкова – *Carex umbrosa* Host

Природоохоронний статус виду: Неоцінений.

Наукове значення: Вид на східній межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні: Неморально-монтанний вид, поширений в Атлантичній, Центральній, Пд. та Сх. Європі. В Україні трапляється спорадично в поліській та лісостеповій зонах Правобережжя (за винятком Закарпатської низовини), у Карпатах і в окремих локалітетах пн.-зх. Лівобережного Полісся.

Чисельність та структура популяцій: невеликі куртини з незначною чисельністю особин.

Причини зміни чисельності: Потерпає від надмірного рекреаційного навантаження, вирубування лісів, знищення екоотопів.

Умови місцезростання: Росте в розріджених лісах, на узліссях. Гігромезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Гемікриптофіт. Трав'яний щільнодернинний багаторічник з коротким кореневищем. Стебла 15–40 см заввишки, зі світло-бурими піхвами, розщепленими на прості волокна. Листки пласкі, 2–3 мм завширшки, дорівнюють стеблам. Нижній покривний листок з піхвою й короткою шилоподібною пластинкою, що дорівнює колоскові. Суцвіття з 2–4 зближених колосків. Верхній колосок чоловічий, ланцетний або ланцетно-булавоподібний, зі світлоіржавими, гоструватими покривними лусками. Решта колосків жіночі, довгасті, на коротких

ніжках. Покривні луски жіночих колосків коротші за мішечки, яйцеподібні, каштановобурі, із зеленою серединною жилкою. Мішечки довгасто-оберненояйцеподібні, жовтуватозелені, з довгими розсіяними м'якими волосками й тонкими малопомітними жилками, з плавню видовженим вузькоконічним носиком. Приймочок 3. Плід – горішок. Квітує в квітні–червні. Плодоносить у червні–липні. Розмножується насінням і вегетативно.

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області: На існуючих природно-заповідних територіях вид не виявлений.

23. Осока тонкокореневищна – *Carex chordorrhiza* Ehrh.

Природоохоронний статус виду: Вразливий.

Наукове значення: Рідкісний гляціальний релікт, що скорочує ареал.

Ареал виду та його поширення в Україні: Циркумпольарний вид (Євразія, Пн. Америка) з диз'юнктивним поширенням у гірських регіонах. В Україні – на пд. межі поширення, зростає в Поліссі (переважно Зх.), зрідка у пн. частині Лісостепу.

Чисельність та структура популяцій: Популяції представлені окремими локальними куртинами.

Причини зміни чисельності: Осушення боліт, вузька екологічна амплітуда.

Умови місцезростання: Зростає на обводнених ділянках кислих мезотрофних боліт, рідше – на евтрофних осоковогішневих болотах в угрупованнях. Гігрофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна рослина 15–30 см заввишки з вкороченими неповзучими кореневищами та довгими простертими вегетативними пагонами (столонами). Стебла тригранно-круглясті. Листки плескато-жолобчасті, коротші за стебло. Колосків 3–5, кожен у нижній частині з жіночими, у верхній – з чоловічими квітками (гінекандричні). Покривні луски гострі, іржасті, майже дорівнюють мішечкам. Плід – горішок. Квітує у травні–липні. Плодоносить у серпні.

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області: На природно-заповідних територіях вид не виявлений.

24. Ситняг сосочкоподібний – *Eleocharis mamillata* Lindb. f.

Природоохоронний статус виду: Вразливий.

Наукове значення: Рідкісний вид на пд. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні: Євразійський вид, поширений у Пн. та Середній Європі, Сибіру та на Далекому Сході. В Україні трапляється на Поліссі та в пн. частині Лісостепу.

Чисельність та структура популяцій: Відомостей про сучасний стан популяцій немає.

Причини зміни чисельності: Вид з вузькою еколого-ценотичною амплітудою, що лімітується зміною гідрологічних і фітоценологічних умов.

Умови місцезростання: Росте в умовах надмірного зволоження на заболочених луках, торфовищах, обводнених зниженнях на мезотрофних та евтрофних болотах, в алювіальних смугах по берегах водойм, де формуються піонерні угруповання, в обводнених зниженнях вздовж доріг і в меліоративних канавах.

Загальна біоморфологічна характеристика: Геофіт. Трав'яний багаторічник з повзучим кореневищем. Стебла 10–50 см заввишки, прямі, потовщені, з широкими заокругленими ребрами. Колоски 0,5–1,5 см завдовжки, густі, яйцеподібно-циліндричні. Покривні луски темно-бурі або коричневі з вузьким півчастим краєм. Щетинок оцвітини 5–8, довших за плід. Приймочок дві. Плід горішок, широко-оберненояйцеподібний або майже круглястий. Стилоподій сосочкоподібний, довжина його менша від ширини. Між стилоподієм і плодом немає перетяжки, стилоподій всією своєю основою прилягає до верхівки плоду. Квітує в червні–липні. Плодоносить у серпні–вересні. Розмножується насінням і вегетативно.

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області: Відомостей немає.

Родина Амарилісові – *Amarylidaceae*

25. Підсніжник білосніжний (підсніжник звичайний) – *Galanthus nivalis* L.

Природоохоронний статус виду: Неоцінений.

Наукове значення: Європейсько-середземноморський вид на сх. межі ареалу.

Арсал виду та його поширення в Україні: Центральна Європа, Середземномор'я, Передкавказзя. В Україні – переважно в Правобережному Лісостепу, Карпатах, Передкарпатті, Зх. Поділлі, Розточчі, рідше на Поліссі, рідко – в Лівобережному Лісостепу.

Чисельність та структура популяцій: Популяції як з правостороннім, так і з лівостороннім віковим спектром.

Причини зміни чисельності: Масове зривання на букети, переважно для продажу, викопування цибулин, рекреаційне навантаження.

Умови місцезростання: Листяні ліси, переважно кленово-липово-дубові, на багатих, достатньо зволжених ґрунтах. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Геофіт. Ранньовесняний ефемероїд. Багаторічна трав'яна рослина 8–20 см заввишки із підземною цибулиною, обгорнутою трьома бурими шкірястими лусками. Прикореневі листки (2) лінійні, сірувато-зелені, виходять із піхвових лусок. Стебло пряmostояче. Квітки на пониклих квітконіжках, поодинокі виходять із піхов приквітка. Зовнішніх листочків оцвітини 3, вони білі, видовжені; внутрішні листочки (3) вдвічі коротші, дзвоникоподібні, прямі, із зеленкуватою плямкою на кінці. Плід тригнізда коробочка. Квітує в березні–квітні, плодоносить в травні–липні. Розмножується цибулинами та насінням.

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області: Проводяться громадські акції з охорони первоцвітів. Охороняється в Ічнянському НПП, заказнику загальнодержавного значення «Середовщина» (Ніжинський р-н), заповідному урочищі «І Панченкове» (Чернігівський р-н), ботанічному заказнику «Діброва-1» (Прилуцький р-н).

Родина Цибулеві – *Alliaceae*

26. Цибуля ведмежа (черемша) – *Allium ursinum* L. (*A. ucrainicum* (Kleopow et Oxner) Bordz.; *A. ursinum* L. subsp. *ucrainicum* Kleopow et Oxner, *A. ursinum* var. *ucrainicum* (Kleopow et Oxner) Соб)

Природоохоронний статус виду: Неоцінений.

Наукове значення: Середньоевропейський гірський вид, представлений в Україні окремим підвидом; пізньовесняний ефемероїд.

Ареал виду та його поширення в Україні: Атлантична, Середня та Сх. Європа, Середземномор'я, Скандинавія, Кавказ, Мала Азія. В Україні – Полісся (зрідка), Лісостеп (в основному Правобережний), Карпати та Передкарпаття – спорадично, сх. частина Лісостепу (зрідка).

Чисельність та структура популяцій: Вид є сезонним домілантом, панує навесні в трав'яному покриві лісів в окремих місцях; окремі популяції займають площу до 5 га. В популяціях переважають особини передгенеративних стадій розвитку, квітучі особини складають 20–30% від загальної чисельності. Існуючі популяції молоді та інвазійні. Найбільша щільність популяції – в урочищі «Радомська дача» (133 особини на 1 м²).

Причини зміни чисельності: Вузька еколого-ценотична амплітуда, внаслідок чого вразливий до дії антропогенних факторів (суцільні рубки лісів, осушувальна меліорація, зрізання листя та витоптування рослин в процесі заготівлі як харчової та лікарської сировини).

Умови місцезростання: Затінені широколистяні та мішані ліси порядку *Fagetalia sylvaticae*. Надає перевагу багатим гумусом свіжим та вологим не кислим ґрунтам. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 20–40 см заввишки. Цибулина довгаста, без покривних лусок, має одну луску, яка являє собою основу листка. Стебло тригранне або напівциліндричне, виповнене, довше за листя або такої ж довжини. Листки (2–3) еліптичноланцетні 10–20 см завдовжки та 3–6 см завширшки, поступово звужуються у довгий (10–20 см) черешок. Покривало опадне. Суцвіття напівкулястий 10–30-квітковий зонтик. Листочки оцвітини білі. Плід майже куляста тригранна коробочка. Квітує в травні–червні. Розмножується насінням та вегетативно – цибулинами.

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області: Охороняють на території Мезинського та Ічнянського НПП, заповідного урочища загальнодержавного значення «Радомська дача» (Семенівський р-н), ландшафтного заказника загальнодержавного значення «Рихлівська дача» (Коропський р-н).

Родина Частухові – *Alismataceae*

27. Кальдезія білозорлиста – *Caldesia parnassifolia* (L.) Parl. (*Alisma parnassifolium* L.)

Природоохоронний статус виду: Зникаючий.

Наукове значення: Реліктовий термофільний вид з диз'юнктивним ареалом.

Ареал виду та його поширення в Україні: Східна і Пд. Європа, пд. і зх. Сх. Європи (ізольовані місцезнаходження), Пд. і Пд.-Сх. Азія; Японія, Мадагаскар, Пн. Америка. В Україні в XIX – першій третині XX ст. вид був поширений на Поліссі: в заплавах Дніпра неподалік Києва, Сейму та в Лісостепу: по Дніпру біля м. Переяслав-Хмельницький, м. Золотоноша, по Сіверському Дінцю біля м. Вовчанськ, м. Балаклея та в окол. м. Харків, але ці місцезнаходження зникли. Сьогодні вид відомий з Цуманської пуші (Волинь).

Чисельність та структура популяцій: Даних немає. Ряд місцезростань, з яких є давні гербарні збори, нині втрачено.

Причини зміни чисельності: Осушувально-меліоративні роботи, що супроводжуються зміною гідрологічного режиму екотопів, евтрофікація водойм, низька репродуктивна здатність виду та періодичність розвитку залежно від температурних умов вегетаційного періоду.

Умови місцезростання: Малопроточні заболочені терасові та заплавні озера, мезоевтрофні, на глибині 20–60 см (водна форма); по берегах стариць, каналів, на болотах (наземна форма). Ґрунти піщані замулені. Гідрогелофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Однорічна або багаторічна трав'яна рослина 20–50 (80) см заввишки. Кореневище тонке, вкорочене. Листки в прикореневій розетці, довгочерешкові, листкова пластинка від овальної до яйцеподібної з серцеподібною основою, 5–15 дугоподібними жилками. Суцвіття волоть із кільцасто (по 3) розміщеними гілками. Квіти білі дрібні. Плід збірний, із 6–10 кістячкоподібних сім'янок. Квітує у червні – липні, плодоносить у липні–серпні. При високих літніх температурах розмножується насінням, в холодні роки – вегетативно завдяки туріонам.

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області: відомостей немає.

Родина Тонконогові (Злакові) – Poaceae (Gramineae)

28. Ковила відокремлена – *Stipa disjuncta* Klokov (~ *S. pennata* L. s.l.)

Природоохоронний статус виду: Вразливий.

Наукове значення: Ендемічний вид, близький до *S. pennata*.

Ареал виду та його поширення в Україні: Центрально-східноєвропейсько-кавказький вид. В Україні – Лівобережний Лісостеп і Степ, зрідка на Поліссі.

Чисельність та структура популяцій: Даних немає. Ряд місцезростань, з яких є давні гербарні збори, нині втрачено.

Причини зміни чисельності: Антропогенний вплив (порушення природних екотопів внаслідок господарського освоєння територій, випасання худоби).

Умови місцезростання: Степові ділянки. Ксерофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Гемікриптофіт.

Багаторічна трав'яна щільнодернинна рослина 40–80 см заввишки.

Листки вузьколінійні, зовні шорсткі, зсередини густо опушені волосками до 1 мм завдовжки; молоді листки на верхівці з китичкою волосків до 2 мм завдовжки. Колоски одноквіткові, у кількості 5–9, зібрані у волоть. Нижня квіткова луска 16–21 мм завдовжки. Крайові смужки волосків на сім'янці не доходять до основи остюка на 3,5–4,5 мм. Остюк 27–37 см завдовжки, двічі колінчасто-зігнутий, в нижній штопороподібно закрученій частині коричневий, гладенький. Перо завширшки 7–12 мм. Квітує у травні–червні, плодоносить у червні. Розмножується насінням.

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області: Відомостей немає.

29. Ковила волосиста – *Stipa capillata* L.

Природоохоронний статус виду: Неоцінений.

Наукове значення: Центрально-євразійський степовий вид.

Ареал виду та його поширення в Україні: Середня (спорадично) і Пд. Європа, Мала Азія, Іран, Середня Азія, Пд. Сибір. В Україні – доходить до пд. межі Полісся, в Лісостепу і Степу, Криму – звичайно.

Чисельність та структура популяцій: Популяції повночленні, займають площу до 20 м².

Причини зміни чисельності: Розорювання степових ділянок, забудова, терасування та заліснення степових схилів, надмірний випас худоби.

Умови місцезростання: Остепнені схили. Мезоксерофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна рослина 30-90 см заввишки, утворює щільні дернини. Стебло голе. Листки вузьколінійні, вздовж згорнені, всередині опушені, зовні голі. Суцвіття 10–25 см завдовжки, багатокоскове. Колоскові луски майже однакові, довгостозагострені, з 3 жилками, нижня квіткова луска з опушеною мозолистою основою. Остиок волосоподібний, шорсткий 13–16 см завдовжки. Квітує у липні–серпні. Плодоносить у серпні–вересні. Розмножується насінням.

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області: На природно-заповідних територіях не виявлено.

30. Ковила дніпровська – *Stipa borysthena* Klokov ex Prokudin (*S. joannis* Čelak. subsp. *sabulosa* (Pacz), Lavrenko, *S. pennata* L. subsp. *sabulosa* (Pacz) Tzvelev, *S. sabulosa* (Pacz.) Sjluss.)

Природоохоронний статус виду: Вразливий.

Наукове значення: Рідкісний на пн. межі поширення вид.

Ареал виду та його поширення в Україні: Центральна та сх. Європа, Передкавказзя, Пд. Сибір, пн. Середньої Азії. В Україні – Пд. Полісся, борова тераса Дніпра, Сх. Лісостеп, річкові та приморські піски степової частини країни.

Чисельність та структура популяції: Популяція на площі до 10 м² представлена поодинокими куртинами.

Причини зміни чисельності: Антропогенні: перевипас, розробка піщаних кар'єрів, заліснення території. Природні: вузька еколого-ценотична амплітуда, низька конкурентна здатність.

Умови місцезростання: Сухі бідні псамофітні ценози борових піщаних терас, серед розріджених соснових лісів до фази змикання їх крон. Ксерофіт, псамофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Гемікриптофіт. Щільнодернинний злак до 1,1 м заввишки. Стебла голі або слабо шорсткуваті під вузлами. Стеблові листки 4–16 см завдовжки та до 1,2–3 мм завширшки, піхви зовні гостро-шерсткі від відігнутих щетинок. Неплідні гони сизувато-зелені, 10–15 см завдовжки,

коротші за стебло; листки знизу голі та гладенькі, зверху голі або трохи шорсткуваті; язички яйцеподібно-продовгуваті, з відтягнутою трикутною верхівкою; піхви голі або слабко шорсткуваті. Волоть з 8–17 колосків; її вісь 11–18 см завдовжки, гола, на нижньому вузлі з пензликом волосків; колоскові луски до 5–7,5 см завдовжки; пижня квіткова луска 17–21 мм завдовжки, дві крайові смужки волосків не доходять до основи остюка, середня значно довша за бокові; остюк у нижній закрученій частині шорсткуватий, у верхній – пірчастий; гола частина остюка жовтувата а потім коричнева. Квітує у травні–червні. Плодоносить у червні–липні. Розмножується насінням.

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області: Охороняється у РЛП «Міжрічинський» (Деснянський полігон).

Родина Зозулинцеві – *Orchidaceae*.

31. Билинець довгорогий – *Gymnadenia conopsea* (L.) R.Br. (*Orchis conopsea* L.; incl. *G. alpina* (Turcz. ex Rehb.f.) Czer., *G. conopsea* (L.) R.Br. subsp. *alpina* (Turcz. ex Rehb.f.) Janchen ex Soó)

Природоохоронний статус виду: Вразливий.

Наукове значення: Рідкісний, зі складною біологією розвитку, вид.

Ареал виду та його поширення в Україні: Євразійський вид (Європа, Кавказ, Сибір, Далекий Схід, Мала Азія, Іран, Монголія, Китай, Японія). В Україні – Карпати (до вис. 2000 м н.р.м.), Полісся, Розточчя, Опілля, Лісостеп, Гірський Крим.

Чисельність та структура популяцій: Відомостей про стан популяцій немає. Місцезростання, з яких є давні гербарні збори, нині не підтверджуються.

Причина зміни чисельності: Порушення екологічних умов у результаті господарської діяльності, корінне поліпшення лук, сільватизація екотопів.

Умови місцезростання: Серед чагарників, в світлих лісах, на галявинах, узліссях. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина до 65 см заввишки. Бульби 4–6-лопатеві, пальчасті, сплюснені. Листки лінійно-ланцетні, жолобчасті. Суцвіття

колосоподібне, з численних невеликих рожевих квіток 6–15 см завдовжки. Приквітки яйцеподібно-ланцетні, видовженозагострені, бічні зовнішні листочки оцвітини еліптичні, відхилені набік, середній зовнішній листочок і бічні внутрішнього кола сходяться шоломом. Губа ромбоподібна, 5–6 мм завдовжки, неглибоко-трилопатева, з тупими лопатями. Шпорка косо догори спрямована, ниткоподібна, в 1,5–2 рази довша від зав'язі. Квітує у червні–липні. Плодоносить у серпні–жовтні. Розмножується переважно насінням, дуже рідко бульбами.

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області: Відомостей немає.

32. Билинець найзапашиший – *Gymnadenia odoratissima* (L.) Rich. (*Orchis odoratissima* L.)

Природоохоронний статус виду: Зникаючий.

Наукове значення: Європейський вид на сх. межі ареалу, має складну біологію розвитку.

Ареал виду та його поширення в Україні: Європа (від Атлантичного океану до Дніпра). В Україні – переважно в Карпатах, на Опіллі, Поліссі, в Лісостепу (дуже рідко).

Чисельність та структура популяцій: Відомостей про стан популяцій немає. Місцезростання, з яких є давні гербарні збори, нині не підтверджуються.

Причини зміни чисельності: Лімітуючі фактори пов'язані найчастіше з водним режимом ґрунту і антропогенними чинниками (порушення біотопів, меліорація, знищення квітучих рослин, викопування бульб).

Умови місцезростання: Вологі, болотисті луки, лісові галявиним, серед чагарників, на водонепроникних і погано аерованих глинистих або торф'яних кислих ґрунтах. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина до 35 см заввишки. Бульби пальчастолопатеві. Листки вузьколінійні або лінійні, гострі. Суцвіття колосоподібне, вузькоциліндричне, щільне. Квітки дрібні, ясно-пурпурові, із сильним запахом ванілі. Шпорка коротша ніж зав'язь, спрямована донизу. Квітує в червні–липні, плодоносить в серпні–вересні. Ступінь природного поновлення невідомий, насіння проростає лише в симбіозі з певними видами грибів.

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області:
Відомостей немає.

33. Бровник однобульбовий (герміній однобульбовий) – *Herminium monorchis* (L.) R.Br. (*Ophrys monorchis* L.)

Природоохоронний статус виду: Зникаючий.

Наукове значення: Рідкісний бореальний вид на пд. межі диз'юнктивного ареалу, єдиний представник роду в Європі.

Ареал виду та його поширення в Україні: Євразійський вид, поширений в Європі, Малій і Середній Азії, Сибіру, на Далекому Сході, в Індії, Монголії, Тибеті, Китаї, Японії. В Україні – в Карпатах, на Поліссі, в Лісостепу.

Чисельність та структура популяцій: Відомостей про стан популяцій немає. Місцезростання, з яких є давні гербарні збори, нині не підтверджуються.

Причина зміни чисельності: Зміна гідрологічного режиму внаслідок меліорації земель, торфорозробки, випас худоби.

Умови місцезростання: Вологі і болотисті луки, осоково-гіпнові низинні болота. Мезогірофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина до 35 см заввишки. Бульба одна (рідко 2). Стебло має біля основи два (іноді три) зближені, обернено-яйцеподібні листки. Суцвіття колосоподібне, видовжене, багатоквіткове (10–45 квіток). Приквітки лінійно-ланцетні або ланцетні, майже дорівнюють зав'язі або трохи коротші від неї. Квітки дрібні, жовтуватозеленкуваті, з сильним медовим запахом, трохи повислі. Листочки оцвітини складені дзвоникоподібно, зовнішні – яйцеподібнодовгасті, тупуваті, до 3 мм завдовжки, два внутрішніх майже списоподібні, видовжено загострені, до 4 мм завдовжки. Губа без шпорки, але з мішечкоподібною заглибиною при основі, трилопатева, з боковими лопатями шилоподібно-лінійними і середньою лопаттю більш довгою (в 2,5 рази) і більш товстою, ніж бічні. Зав'язь скручена, сидяча, на верхівці вперед нахилена. Квітує у травні. Розмножується насінням (дає до 1,5 тис. насінин на одну рослину) та вегетативно (може утворювати дві бульби).

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області:
Відомостей немає.

34. Булатка довголиста – *Cephalanthera longifolia* (L.) Fritsch. (*C. ensifolia* (Sw.) Rich.; *C. grandiflora* S.F.Gray)

Природоохоронний статус виду: Рідкісний.

Наукове значення: Рідкісна рослина зі складною біологією розвитку.

Ареал виду та його поширення в Україні: Палеарктика (Європа, Кавказ, Мала Азія, Іран, Індія, Гімалаї, Пн. Африка). В Україні – Закарпаття, Карпати, Полісся, Лісостеп, Гірський Крим, Степ (рідко).

Чисельність та структура популяцій: Популяції малочисельні, налічують кілька особин. Частина раніше відомих місцезнаходжень, з яких є гербарні збори, нині втрачено.

Причина зміни чисельності: Освоєння територій, вирубка лісів, заміна букових на хвойні посадки, зривання на букети.

Умови місцезростання: Широколистяні ліси. Мезофіт, сциофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 15–60 см заввишки. Кореневище коротке. Стебло пряме або трохи звивисте. Листки лінійно-ланцетні, загострені, 7–16 см завдовжки. Суцвіття не густе, з 3–10 (20) великих білих квіток. Приквітки короткі, лише нижні довші зав'язі. Зовнішні листочки оцвітини ланцетні (12–16 мм), внутрішні – довгасто-еліптичні, коротші від зовнішніх. Губа майже вдвоє коротша від зовнішніх листочків оцвітини. Зав'язь скручена, сидяча, до 1 см завдовжки. Квітує у травні–червні. Плодоносить у липні–серпні. Розмножується насінням і вегетативно.

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області: У межах природно-заповідних територій не виявлено.

35. Булатка червона – *Cephalanthera rubra* (L.) Rich. (*Serapias rubra* L.)

Природоохоронний статус виду: Рідкісний.

Наукове значення: Рідкісна рослина зі складною біологією розвитку.

Ареал виду та його поширення в Україні: Європа, Кавказ, Середня та Мала Азія, Іран, Пн. Африка. В Україні – Закарпаття, Карпати, Полісся, Лісостеп, Гірський Крим, Степ (рідко).

Чисельність та структура популяцій: Популяції малочисельні, налічують кілька особин. Частина раніше відомих місцезнаходжень, з яких є гербарні збори, нині втрачена.

Причина зміни чисельності: Зривання на букети, руйнування екоотопів, вирубка лісів, заміна насаджень штучними культурами.

Умови місцезростання: Тіністі та розріджені листяні і хвойні ліси, серед чагарників, на узліссях. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 25–50 см заввишки. Кореневище висхідне. Стебло тонке, пряме або трохи звивисте, вісь суцвіття і зав'язь вгорі залозисто опушені. Листки 4–5, ланцетні, до 12 см завдовжки. Суцвіття негусте, з 2–8 (12) великих лілово-рожевих, з білуватою губою квіток. Приквітки лінійно-ланцетні, майже дорівнюють зав'язі. Зовнішні листочки оцвітня ланцетні, дрібно опушені, до 2,5 см завдовжки, внутрішні – овально-ланцетні, коротші від зовнішніх. Губа білувата, на верхівці і по краях рожева. Зав'язь скручена, сидяча, опушена. Квітує у червні–липні, плодоносить у серпні–вересні. Розмножується насінням і вегетативно. За несприятливих умов рослина може до 20 років вести підземний спосіб життя.

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області: У межах природно-заповідних територій не виявлено.

36. Глевчак однолистяний (малаксис однолистяний) – *Malaxis monophyllos* (L.) Sw. (*Microstylis monophyllos* (L.) Lindl.; *Ophrys monophyllos* L.)

Природоохоронний статус виду: Вразливий.

Наукове значення: Голарктичний лучно-болотний вид на пд. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні: Поширений у Європі, Малій Азії, в Сибіру, на Далекому Сході, в Монголії, Японії, Китаї та у Пн. Америці. В Україні трапляється в Карпатах (від низин до субальпійського поясу), Розточчі, на Поліссі та в Лісостепу (зрідка).

Чисельність та структура популяцій: Раніше відомі місцезнаходження, з яких є гербарні збори, нині втрачені.

Причина зміни чисельності: Випас худоби, сільватизація екоотопів, гідромеліоративні роботи, заміна природних лісів штучними насадженнями.

Умови місцезростання: Сирі ялинові ліси, чагарникові болота. Гігромезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 8–30 см заввишки. Стебло пряме, біля основи з зеленкуватим бульбоподібним потовщенням, з одним (рідко 2) прикореневим еліптичним або яйцеподібно-довгастим листком. Квітки (до 40–60) дрібні, жовтувато-зелені, зібрані в негусте довге китицеподібне суцвіття. Приквітки ланцетні, дорівнюють зав'язі. Листочки оцвітини однакової довжини (до 2,8 мм), зовнішні – яйцеподібно-ланцетні, внутрішні – лінійні. Губа, внаслідок скручування квітконіжки догори, обернена, товстувата, трохи увігнута, при основі широко-яйцеподібна, на кінці звужена в ланцетно-лінійне вістря. Зав'язь не скручена, на скрученій квітконіжці. Квітує у червні–липні. Плодоносить у липні–серпні. Розмножується насінням.

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області: У межах природно-заповідних територій не виявлено.

37. Гніздівка звичайна *Neottia nidus-avis* (L.) Rich. (*Ophrys nidus-avis* L., *Neottia vulgaris* Kolb.)

Природоохоронний статус виду: Неоцінений.

Наукове значення: Рослина зі складною біологією розвитку та сапротітним (симбіомікотрофним) типом живлення.

Ареал виду та його поширення в Україні: Західнопалеарктичний вид (Європа, Кавказ, Мала Азія, Зх. Сибір). В Україні – в Карпатах, на Закарпатті, Поліссі, в Лісостепу, Степу (пн.), Гірському Криму.

Чисельність та структура популяцій: Популяції досить багато, але чисельність та щільність в них переважно низька.

Причина зміни чисельності: Руйнування місць зростання, негативний вплив рекреації та лісовпорядкувальних робіт.

Умови місцезростання: Тіністі листяні, мішані, переважно в місцях з розрідженим трав'яним покривом, на ґрунтах як бідних, так і багатих, з різним рівнем зволоженості. Сціофіт, мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Геофіт. Багаторічна жовтувато-бура сапротрофна рослина заввишки 20–45 см. Кореневище горизонтальне, з густо розташованими товстими, м'ясистими коренями, скрученими у вигляді пташиного гнізда. Стебло світлобуре, з 3–5 буруватими лусками, розвинені листки відсутні. Квітки жовтувато-бурі, з медовим запахом, досить великі, зібрані у довге китицеподібне суцвіття, приквітки лінійноланцетні. Листочки оцвітини

оберненойцеподібні, 4–6 мм завдовжки, складені широким дзвоником. Зав'язь не скручена. Квітує у червні–липні. Плодоносить у серпні–вересні. Розмножується насінням, рідше вегетативно. Насіння проростає під землею за участю симбіотичного гриба. Надземний гіл розвивається на 9–10-й рік і через два місяці після квітання засихає.

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області:

Охороняється на багатьох природно-заповідних територіях, зокрема в Мезинському та Ічнянському НПП, РЛП «Міжрічинський», заказниках загальнодержавного значення - «Рихлівська дача» (Коропський р-н), «Коморетський» (Менський р-н), «Середовщина» (Ніжинський р-н), заказниках місцевого значення «Мальча», «Кримок» (Городнянський р-н); «Дубравка» (Коропський р-н), «Колодливе», «Олишівський» (Чернігівський р-н), «Селецьке», «Пасіка-1» (Куликівський р-н), «Городище», «Чемерський» (Козелецький р-н), «Юрківщина» (Борзнянський р-н), «Урочище «Лубянка»», «Урочище «Лисарівщина»», «Урочище «Твані» (Ніжинський р-н), «Дашенки» (Варвинський р-н), «Діброва-1» (Прилуцький р-н), «Діброва-II» (Ічнянський р-н), «Галаганове», «Соколівське» (Срібнянський р-н), «Горішне», «Німцево» (Носівський р-н), «Клепали» (Носівський р-н), «Липова пономарка», «Попівщина» (Талалаївський р-н), «Піски» (Бахмацький р-н), заповідних урочищах «Радомська дача» (Семенівський р-н), «Гніздишанська дача» (Городнянський р-н), «Корюківській ліс», «Шубинські дачі» (Корюківський р-н), «Волноша» (Ріпкинський р-н).

38. Гудієра повзуча – *Goodyera repens* (L.) R.Br. (*Satyrium repens* L.)

Природоохоронний статус виду: Вразливий.

Наукове значення: Реліктовий вид, пов'язаний з лісовими формаціями темнохвойної тайги. Одна з небагатьох зимовозелених орхідей помірною поясу.

Ареал виду та його поширення в Україні: Євразія від Фенноскандії до пд. частини Далекого Сходу, Сахаліну та Хоккайдо, окремі фрагменти відомі в Альпах, Балканах, Карпатах, Криму, Малій Азії, на Кавказі, у горах Ірану, Середньої Азії та Зх. Китаю, у Гімалаях, Кореї, Середній Японії та в Пн. Америці. В Україні – у Карпатах, Розточчі, на Поліссі, Поділлі (пн.-зх.), в Гірському Криму.

Чисельність та структура популяцій: Популяції невеликі за розмірами, нечисельні – до кількох десятків особин.

Причини зміни чисельності: Вирубування хвойних лісів.

Умови місцезростання: Соснові ліси. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна рослина з шнуроподібним, розгалуженим, плагіотропним кореневищем. Корені додаткові, нечисленні, розміщені в підстилці і не сягають мінерального шару ґрунту. Стебло 6–25 см заввишки, виходить із середини розетки. Розеткові листки видовжено-яйцеподібні або еліптичні, 1,8–3,5 см завдовжки, 1–2 см завширшки. Стеблові листки дрібні, лінійно-видовжені або ланцетні. Суцвіття – одnobічний колос, 4–7(15) см завдовжки, складається з 10–20 (до 30) дрібних білих або кремово-білих запашних квіток. Квітує в липні–серпні, плодоносить у вересні. Розмножується насінням і вегетативно. Напівсапрофіт, при сильному затіненні може переходити до підземного способу життя та сапрофітного живлення. Рослина консортивно пов'язана з грибами *Ceratobasidium cornigerum* та *Rhizoctonia goodyera-repentis*.

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області: У межах існуючих природно-заповідних територій не виявлено.

39. Жировик Льозеля – *Liparis loeselii* (L.) Rich. (*Ophrys loeselii* L.)

Природоохоронний статус виду: Вразливий.

Наукове значення: Голарктичний бореальний вид на пд. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні: Пн.-зх. частина Європи, Сибір, Японія, Середня Азія, Пн. Америка. В Україні – в Карпатах, на Поліссі, в Лісостепу, в Степовій зоні – по долинах рік.

Чисельність та структура популяцій: У зв'язку зі знищенням екоотопів, раніше відомі місцезнаходження, з яких є гербарні збори, нині втрачено.

Причини зміни чисельності: Осушення, торфові розробки, знищення оселищ унаслідок випасання або заростання чагарниками. Чутливий до зміни гідрорежиму.

Умови місцезростання: Росте у складі угруповань мезотрофних осокових та осоково-трав'яних боліт на торф'янистих або мінеральних ґрунтах, на верхових сфагнових болотах на заболочених луках.

Уникає дуже кислих ґрунтів, угруповань на карбонатному субстраті. Гігрофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 20–25 см заввишки, жовтувато-зелена, гола, з коротким кореневищем. Стебло пряме з псевдобульбою при основі, яка обгорнута піхвами старих листків. Листків 2, рідко 3, до 11 см завдовжки, донизу переходять у піхви, що обгортають нижню частину стебла. Суцвіття: китиця до 8 см завдовжки, з 1–18 квітками. Квіти зеленкуваті або жовтувато-зеленкуваті, на коротких квітконіжках. Приквітки маленькі, півчасті, трикутні або яйцеподібно-ланцетні, не довші ніж квітконіжки. Зовнішні листочки оцвітини лінійно-довгасті, трижилкові, внутрішні – вузьколінійні, одножилкові. Губа майже дорівнює за довжиною іншим листочкам оцвітини, здебільшого догори обернена. Квітує у травні–липні, плононосить у червні–вересні. Розмножується насінням і вегетативно.

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області: Відомостей немає.

40. Зозулинні сльози яйцеподібні – *Listera ovata* (L.) R.Br. (*Ophrys ovata* L., *Neottia latifolia* Rich.)

Природоохоронний статус виду: Неоцінений.

Наукове значення: Рослина зі складною біологією розвитку.

Ареал виду та його поширення в Україні: Євразія (Європа, Кавказ, Зх. Сибір, Середня та Мала Азія), занесений і в Пн. Америку. В Україні – Карпати, Розточчя, Полісся, Лісостеп, Гірський Крим (спорадично), Степ (дуже рідко). **Чисельність та структура популяцій:** Популяції нараховують від декількох десятків до сотен особин. За віковою структурою – нормальні повночленні і неповночленні.

Причина зміни чисельності: Руйнування місць зростання через меліоративні і лісовпорядкувальні роботи, випас, витоптування тощо.

Умови місцезростання: Переважно вологі і затінені місця у листяних лісах. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна рослина 25–60 см заввишки. Кореневище товсте і коротке. Листки (2) майже супротивні, еліптично-яйцеподібні, тупі, 5–15 см завдовжки, 3–9 см завширшки. Суцвіття китицеподібне, з численних (до 40 і більше), дрібних, жовтувато-зелених квіток.

Приквітки яйцеподібно-ланцетні. Всі листочки одвітини, крім губи, однакової довжини, зелені, зовнішні яйцеподібні, внутрішні лінійно-довгасті. Губа в 2–3 рази довша, жовтуватозелена, вузько-клиноподібна, майже до середини надрізана на 2 тупі лопаті. Зав'язь не скручена. Квітує у червні–липні, плодоносить в липні–серпні. Розмножується вегетативно та насінням.

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області: Охороняється в Мезинському НПП, РЛП «Міжріччинський», заказниках загальнодержавного значення «Рихлівська дача» (Коропський р-н), «Середовщина» (Ніжинський р-н), заказниках місцевого значення «Вишенька дача» (Коропський р-н), «Селецьке», «Пасіка-1» (Куликівський р-н), «Діброва-І» та «Бабки» (Прилуцький р-н), «Галаганове» та «Соколівське» (Срібнянський р-н), «Урочище «Лисарівщина»», «Урочище «Лубянка»», «Урочище «Гвані»» та заповідному урочищі «Ветхе» (Ніжинський р-н), «Горішнє», «Клепали» (Носівський р-н), «Попівщина» (Галалаївський р-н).

41. Зозулині черевички справжні – *Surgipedium calceolus* L.

Природоохоронний статус виду: Вразливий.

Наукове значення: Євразійський переважно бореальний (бореально-неморальний) вид, в Україні на пд. межі ареалу. Єдиний представник підродини *Surgipedioideae* у флорі України.

Ареал виду та його поширення в Україні: Європа (від Атлантичної Європи і Скандинавії на пд. до пн.-сх. Іспанії та пн. Італії, на сх. до Уралу), пд. Сибіру, пд. Далекого Сходу, Сх. Азія (Китай, Монголія). В Україні спорадично на Поліссі, у Лісостепу, Карпатах, Прикарпатті, Гірському Криму.

Чисельність та структура популяцій: Популяція в урочищі «Пушкарівське» (Ріпкинський р-н), виявлена 40 років тому краєзнавцем В.М. Попругою на площі близько 1 га на сьогодні налічує до 100 особин і є неповностановою у зв'язку із відсутністю ювенільних особин, має максимум на віргінільних особинах. В популяції переважає вегетативне розмноження. За даними О.О. Рака (2012), пророщування насіння *in vitro* не дало позитивних наслідків, причину відсутності схожості насіння як *ex situ* так і *in situ* вбачають у інбридингу, викликаному малочисельністю популяції. Виявлені О.І.

Прядко (1982) місцезнаходження в урочищі «Волноша» та «Кінське» (Ріпкинський р-н) на сьогодні не підтверджуються.

Причини зміни чисельності: Пряме знищення – збирання на букети, викопування рослин, витоптування; зміна місць існування: вирубування лісів, меліорація; можливо, зниження популяцій комах-запилувачів та грибів-симбіонтів. Відновлення природних популяцій ускладнене через тривалий цикл розвитку та високу специфічність по відношенню до мікоризоутворюючих грибів-симбіонтів.

Умови місцезростання: Розріджені листяні ліси, узлісся, лісові галявини, переважно на вапнякових ґрунтах. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Криптофіт. Багаторічна кореневищна трав'яна рослина до 35 см заввишки; кореневище горизонтальне, потовщене. Стебло прямостояче, опушене, рівномірно улишене. Листки еліптичні або яйцеподібно-еліптичні, жилки опушені. Квітка зигоморфна, велика; зовнішні та внутрішні листочки оцвітини (за винятком губи) червонуваті, губа жовта або світло-жовта, значно збільшена, за формою нагадує міхур або черевичок. Фертильних тичинок 2. Плід коробочка, насінини дуже дрібні. Квітує у травні-червні. Плодоносить у серпні-вересні. Розмножується насінням та вегетативно (кореневищами).

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області
Місцезнаходження в заповідному урочищі «Волноша» (Ріпкинський р-н), очевидно, втрачене.

42. Зозульки бузинові (пальчатокорінник бузиновий) *Dactylorhiza sambucina* (L.) Soó (*Orchis sambucina* L.)

Природоохоронний статус виду: Вразливий.

Наукове значення: Європейсько-середземноморський зникаючий вид на сх. межі диз'юнктивного ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні: Скандинавія, Атлантична і Центральна Європа, Середземномор'я.

Чисельність та структура популяцій: Відомостей про стан популяцій немає. Ряд місцезростань, з яких є давні гербарні збори, нині втрачено.

Причини зміни чисельності: Осушення та розорювання місцезростань, весняне випалювання дернини.

Умови місцезростання: Справжні післялісові заплавні та позазаплавні луки на дерново-підзолистих ґрунтах, що мають кислу реакцію. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 10–30 см заввишки, з циліндричними роздвоєними бульбами. Стебло порожнисте, улишене майже до суцвіття. Листки довгасто-ланцетні, тупі. Суцвіття колосоподібне, щільне, до 6 см завдовжки. Квітки жовті, з губою, зрідка засіяною пурпуровими цятками, або рожеві чи пурпурові, із слабким запахом бузини. Квітує у квітні–травні, в гірських регіонах – у червні. Плодоносить у травні–липні. Розмножується насінням.

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області: Відомостей немає.

43. Зозульки м'ясочервоні (пальчатокорінник м'ясочервоний)
Dactylorhiza incarnata (L.) Soó s.l. (*D. cruenta* (O.F.Müll.) Soó; *D. ochroleuca* (Boll) Holub; *Dactylorchis incarnata* (L.) Vermeulen, *Orchis incarnata* L., *O. latifolia* L., nom. rej.)

Природоохоронний статус виду: Вразливий.

Наукове значення: Євразійський поліморфний вид, представлений численними відмінами.

Ареал виду та його поширення в Україні: Європа, Балкани, Мала та Середня Азія, Кавказ, Зх. Сибір, Джунгарія, Монголія. В Україні – Карпати, лісова зона, Лісостеп, Степ (рідко) та Гірський Крим.

Чисельність та структура популяцій: Популяції численні, від кількох до тисяч особин, нормального типу, повно- і неповночленні, з правостороннім віковим спектром.

Причини зміни чисельності: Осушення, освоєння земель, інтенсивне випасання, заростання луків.

Умови місцезростання: Переважно на відкритих місцях, вологих і сирих, слабо кислих або нейтральних ґрунтах на евтрофних та мезотрофних болотах, заплавних та низинних луках, серед чагарників, на узліссях, в рідколіссях, світлих лісах, на торфовищах, тощо. Мезогігрофіт

Загальна біоморфологічна характеристика: Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина, 20–60 см заввишки. Бульби 2–4-роздільні. Стебло товсте, улишене до суцвіття. Листки (4–6) ланцетні, 15–20 см

завдовжки. Суцвіття – густий колос. Приквітки ланцетні, пурпурові. Квітки бузковорожеві або м'ясо-червоні (рідше майже білі), листочки оцвітини яйцеподібно-довгасті, 5–8 мм завдовжки; середній листочок зовнішнього кола з башличкоподібно загнутою верхівкою. Губа ромбоподібна, невиразно трилопатева, із пурпурово-фіолетовим рисунком, з країв дрібнозарубчаста. Квітує у травні–липні. Плодоносить у серпні–жовтні. Поновлюється з насіння, або ризореституційним способом.

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області: Охороняється у Мезинському та Ічнянському НПП, РЛП «Міжрічінський», заказниках загальнодержавного значення «Путівський» (Новгород-Сіверський р-н), «Оболонський» (Коропський р-н), «Замглай» (Ріпкинський р-н), «Брецький» (Корюківський р-н), «Дорогинський» (Ічнянський р-н), «Кравчукове болото» (Ніжинський р-н), заказниках місцевого значення «Фаївський» (Новгород-Сіверський р-н), «Кривуша», «Машевський», «Мшари» (Семенівський р-н), «Урочище Кути» (Сосницький р-н), «Фролове» (Ріпкинський р-н), «Ладинський», «Ліпське», «Мохнатинське» (Чернігівський р-н), «Жевак», «Броди» (Ічнянський р-н), «Свидовецький» (Бобровицький р-н), заповідних урочищах «Радомська дача» (Семенівський р-н), «Гніздишанська дача» (Городнянський р-н).

44. Зозульки травневі (пальчатокорінник травневий) – *Dactylorhiza majalis* (Rehb.) P.F.Hunt et Summerhayes s.l. (*Orchis majalis* Rehb., nom. conserv.)

Природоохоронний статус виду: Рідкісний.

Наукове значення: Середземноморсько-європейський аллотетраплоїдний ($2n=80$) вид.

Ареал виду та його поширення в Україні: Скандинавія, Атлантична і Середня Європа, Середземномор'я. В Україні – Карпати, Передкарпаття, лісова, лісостепова і степова (дуже рідко) зони, Підмакросхил Гірського Криму.

Чисельність та структура популяцій: Популяції складаються з невеликих груп.

Причини зміни чисельності: Зміни гідрологічного режиму ґрунтів, боліт, викошування, випасання, збирання на букети, викопування бульб, заліснення лук.

Умови місцезростання: Вологі луки і узлісся, сфагнові торфовища. Мезогігрофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина близько 40 см заввишки. Бульби пальчасто-роздільні. Стебло досить товсте, порожнисте, улишене до суцвіття. Листкорозміщення чергові, з стеблообгортною короткою піхвою і ланцетною плямистою пластинкою. Суцвіття колосоподібне, небагатоквіткове. Квітки коротші від приквітників, пурпурові або фіолетові. Губа коротко трилопатева, середня її лопать менша за бічні, туна. Квітує у травні–липні. Плононосить у липні. Ступінь природного поновлення задовільний. Розмножується насінням.

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області: Охороняється у Ічнянському НПП, заказниках загальнодержавного значення «Путивський» (Новгород-Сіверський р-н), «Болото Мох» (Щорський р-н), «Оболонський (Коропський р-н), «Дорогинський» (Ічнянський р-н), заказниках місцевого значення «Урочище Кути» (Сосницький р-н), «Жевак» (Ічнянський р-н), пам'ятці природи загальнодержавного значення «Озеро Святе» (Козелецький р-н).

45. Зозульки плямисті (пальчатокорінник плямистий) – *Dactylorhiza maculata* (L.) Soó s.l. (*Orchis maculata* L.)

Природоохоронний статус виду: Вразливий.

Наукове значення: Поліморфний вид, гібридує з іншими спорідненими видами.

Ареал виду та його поширення в Україні: Євросибірський вид, поширений майже по всій Європі, в Азії – до Середнього Сибіру. В Україні – в Карпатах, лісовій та лісостеповій зонах.

Чисельність та структура популяцій: Популяції складаються з невеликих груп або ізольованих особин.

Причина зміни чисельності: Осушення боліт, викошування або заростання луків, викопування бульб.

Умови місцезростання: Вологі луки, осоково-сфагнові болота, серед чагарників, в заболочених лісах з моховим покривом, вздовж струмків. Вимогливий до вологості ґрунту (сирі і дуже вологі), зростає

переважно на відкритих місцях, але витримує також слабе затінення. Гігромезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 20–50 см заввишки. Бульби 2–4-роздільні. Стебло пряме, щільне, вгорі трохи гранчасте, рівномірно улишене. Листки (2–6) відхилені, пласкі, плямисті, до 15 см завдовжки, не досягають основи суцвіття. Приквітки вузьколанцетні, коротші за квітки. Квітки блідо-рожеві, світлофіалкові, іноді білі, зібрані у яйцеподібноциліндричний густий колос. Листочки оцвіттини ланцетні. Губа з дрібними фіолетовими цяточками, обернено-ниркоподібна, 7–10 мм завдовжки, 9–14 мм завширшки, на кінці коротко трилопатева, з середньою зубчикоподібною лопаттю. Шпорка циліндрична, пряма, тупа, трохи коротша зав'язі або дорівнює їй. Квітує у червні–липні. Плодоносить у серпні. Розмножується насінням, у культурі також ризореституційним способом.

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області: Охороняється у Ічнянському НПП, заказнику загальнодержавного значення «Замглай» (Ріпкинський р-н), заказнику місцевого значення «Жевак» (Ічнянський р-н).

46. Зозульки Траунштейнера (пальчатокорінник Траунштейнера) – *Dactylorhiza traunsteineri* (Saut. ex Rchb.) Soó (*D. majalis* auct. non (Rchb.) P.F.Hunt et Summerhayes, p.p., *D. russowii* auct. non (Klinge) Holub, *Orchis traunsteineri* Saut. ex Rchb.)

Природоохоронний статус виду: Рідкісний.

Наукове значення: Європейський поліморфний аллотетраплоїдний ($2n = 80$) вид з групи *D. majalis* s.l. (походить від гібридизації *D. incarnata* s.l. \times *D. fuchsii*) на пд. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні: Скандинавія, Середня Європа, лісова зона Сх. Європи та Зх. Сибіру. В Україні трапляється окремими локалітетами в Закарпатті, Розточчі, Поліссі, Лівобережному Лісостепу.

Чисельність та структура популяцій: Раніше відомі місцезнаходження, з яких є гербарні збори, нині втрачені.

Причини зміни чисельності: Осушення боліт, їх заліснення.

Умови місцезростання: Мохові мезо-оліготрофні болота, переважно сфагнові, ділянки на межі боліт і соснових та вільхових лісів. Мезогігрофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 20–30 см заввишки. Бульби 2–3-лопатеві, з довгими тонкими кінчиками. Стебло тонке, часто звивисте. Листки вузьколінійні, вздовж складені, спрямовані догори, в кількості 3–4. Суцвіття колосоподібне, малоквіткове, нещільне. Приквітки ланцетні, майже дорівнюють квіткам. Квітки пурпурові, губа оберненояцеподібна, короткотрилопатева, середня її частка довша за бічні і значно вужча. Квітує у червні–серпні. Плодоносить у серпні–вересні. Розмножується насінням. Ступінь природного поновлення невідомий.

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області: Відомостей немає.

47. Зозульки Фукса (пальчатокорінник Фукса) – *Dactylorhiza fuchsii* (Druce) Sob (*Orchis fuchsii* Druce)

Природоохоронний статус виду: Неоцінений.

Наукове значення: Євразійський вид на пд. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні: Скандинавський п-ів, Атлантична, Пн., Центральна, і Сх. Європа, Середземномор'я, Зх. і Сх. Сибір, Центр. Азія (пн. частина Монголії). В Україні – Карпати (Сх. Бескиди й Низькі полонини, Чорногора, Вулканічні Карпати, до 1380 м н.р.м.), Передкарпаття, Розточчя, Опілля, Полісся, пн. частина Лісостепу, Степ (Харківська та Луганська обл.).

Чисельність та структура популяцій: Популяції нечисленні і складаються з невеликих груп або ізольованих особин.

Причини зниження чисельності: Викошування, випас худоби, зміна водного режиму місцезростань внаслідок меліорації, знищення рослин на букети та викошування бульб як лікарської сировини.

Умови місцезростання: Заплавні луки, різні типи боліт, чорничні і брусничні сосняки, сирі мішані ліси, заболочені березняки, узлісся заболочених лісів, сирі лісові галявини, чагарники по краях боліт. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 20–50 см заввишки. Бульби 2–4-лопатеві. Листки

численні, скупчені в нижній частині стебла яйцеподібно-довгасті, плямисті, вище 3–4 дрібніші, ланцетні. Суцвіття колосоподібне, циліндричне, багатоквіткове. Квітки яснолілові, іноді до майже білих. Губа глибоко трилопатева, середня лопать довша за бічні. Квітує у червні–липні. Розмножується насінням, у культурі – ризореституційним способом.

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області:

На природно-заповідних територіях не виявлено.

48. Коручка болотна – *Epipactis palustris* (L.) Crantz (*E. longifolia* All., *Serapias helleborine* L. var. *palustris* L.)

Природоохоронний статус виду: Вразливий.

Наукове значення: Рідкісна рослина.

Арсал виду та його поширення в Україні: Євразійсько-середземноморський вид. В Україні – Полісся, Карпати, Розточчя, Опілля, Лісостеп, Степ (по долинах великих річок), Гірський Крим.

Чисельність та структура популяцій: Популяції нечисельні, у віковому спектрі переважають генеративні особини.

Причина зміни чисельності: Надмірне осушення біотопів. Рекреаційне навантаження, знищення при забудові територій.

Умови місцезростання: Заторфовані долини річок, улоговини, заблочені схили з мокрими і сирими торфовоболотними ґрунтами; в угрупованнях гідрофільних чагарників. Мезогігрофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна рослина 20–70 см заввишки. Кореневище довге, повзуче. Стебел кілька, прямих. Листки (4–8) довгасто-яйцеподібні, ланцетні. Суцвіття – багатоквіткова нещільна китиця. Приквітки ланцетні. Квітки до 2,5 см завдовжки, звислі, зовнішні листочки оцвітини ланцетні, 9–11,5 мм завдовжки, зеленкуваті, зсередини зеленкувато-білі або червонуваті, внутрішні – довгасто-яйцеподібні, білуваті, з рожевими смужками; губа довша за зовнішні листочки оцвітини. Зав'язь веретеноподібна, коротко опушена. Квітує у червні–липні. Плодоносить у липні–серпні. Розмножується насінням та вегетативно.

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області:

Охороняється у Ічнянському НПП, РЛП «Міжрічинський», заказнику загальнодержавного значення «Брецький» (Корюківський р-н).

49. Коручка темно-червона – *Epipactis atrorubens* (Hoffm. ex Bernh.) Besser (*E. atropurpurea* auct. non Raf., *E. rubiginosa* (Crantz) Gaudin ex W.D.J.Koch)

Природоохоронний статус виду: Вразливий.

Наукове значення: Рідкісна рослина.

Ареал виду та його поширення в Україні: Євразійський вид, поширений в Європі, на Кавказі, Уралі, в Зх. Сибіру, Середній Азії, Ірані. В Україні – в Карпатах, на Прикарпатті, в Поліссі, Лісостепу, Степу (рідко) та Гірському Криму.

Чисельність та структура популяцій: Популяції нечисленні, дані по структурі популяцій відсутні.

Причина зміни чисельності: Антропогенне порушення природних біотопів, зокрема вирубування лісів.

Умови місцезростання: Листяні, хвойні та мішані ліси, узлісся. Мезофіт. Сциофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна рослина, 25–70 см заввишки. Кореневище коротке, товсте, горизонтальне. Стебло у верхній частині короткогустоопушене, буро-фіолетове. Листків 5–9, довші за міжвузля, нижні – довгасто-яйцеподібні або еліптичні, 4–8 см завдовжки, верхні – ланцетні, загострені. Суцвіття – довга, пряма негуста, майже однобічна китиця, вісь суцвіття густо опушена. Приквітки ланцетні. Квітки пурпурові, із запахом ванілі. Листочки оцвітини до 6–7 мм завдовжки, яйцеподібні, загострені, складені широким дзвоником, внутрішні дещо коротші за зовнішні. Губа 5,5–6,5 см завдовжки, її задня доля (гіпохилій) чашоподібно увігнута, з широким переднім входом, передня доля (епіхилій) – серцеподібна, загострена, при основі з двома зморщеними горбочками. Зав'язь пряма, не скручена, густо опушена. Квітує у червні–липні. Плодоносить у серпні–вересні. Розмножується насінням, дуже рідко – кореневищем.

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області: Охороняється у Мезинському НПП, заказниках місцевого значення «Твані» (Ніжинський р-н), «Кобижчанська дача» (Бобровицький р-н).

50. Коручка чемерникоподібна (коручка широколиста) - *Eipactis helleborine* (L.) Crantz (*E. latifolia* (L.) All.)

Природоохоронний статус виду: Неоцінений.

Наукове значення: Поліморфний вид з широкою еколого-ценотичною амплітудою. В Україні, вірогідно, представлений декількома расами і потребує таксономічних досліджень.

Ареал виду та його поширення в Україні: Палеарктика, занесений у Пн. Америку. В Україні – Карпати, лісова, лісостепова, степова (в лісах долин великих річок) зони, Гірський Крим.

Чисельність та структура популяцій: Популяції від кількох до ста особин. За віковою структурою переважно нормальні неповночленні, з правостороннім віковим спектром.

Причина зміни чисельності: Порушення екотопів (суцільні вирубки, надмірна рекреація). Добре витримує помірний вплив антропогенних навантажень.

Умови місцезростання: Хвойні, мішані та широколистяні ліси. Часто – у вторинних угрупованнях, в екотонних зонах. Мезофіт. Сциофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна рослина 30–100 см заввишки. Кореневище коротке. Листки (4–10) від яйцеподібних до ланцетних. Квітки (12–50) зеленкувато-пурпурові, у густій китиці. Приквітки ланцетні. Зовнішні листочки оцвітини яйцеподібно-ланцетні, 10–13 мм завдовжки, внутрішні – коротші і ширші. Губа коротша від інших листочків оцвітини. Зав'язь слабо опушена. Квітує у червні–вересні. Плодоносить у липні–жовтні. Розмножується насінням і кореневищами.

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області: Охороняється на багатьох природно-заповідних територіях, зокрема в Мезинському та Ічнянському НПП, РЛП «Міжріччинський» та «Ялівщина», заказнику загальнодержавного значення «Рихлівська дача» (Коропський р-н), «Коморетський» (Менський р-н), «Середовщина» (Ніжинський р-н), заказниках місцевого значення «Мальча», «Кримок» (Городнянський р-н), «Шубинські дачі» (Корюківський р-н), «Дубравка» (Коропський р-н), «Маліве», «Церківка» (Менський р-н), «Колодливе», «Олишівський» (Чернігівський р-н), «Селецьке», «Пасіка-1» (Куликівський р-н), «Городище», «Чемерський» (Козелецький р-н), «Юрківщина»,

«Пасіка», «Плющове» (Борзнянський р-н), «Дашенки» (Варвинський р-н), «Городище» та «Діброва-II» (Ічнянський р-н), «Діброва-I» та «Бабки» (Прилуцький р-н), «Галаганове» та «Соколівське» (Срібнянський р-н), «Семиліски» та «Піски» (Бахмацький р-н), «Твані» (Ніжинський р-н), «Новоселицька дача», «Коляжинська дача», «Кобижчанська дача» (Бобровицький р-н), «Козарська дача», «Клепали» (Носівський р-н), «Попівщина», «Липова пономарка» (Талалаївський р-н), «Чемерський» (Козелецький р-н), заповідних урочищах «Радомська дача» (Семенівський р-н), «Гніздищанська дача» (Городнянський р-н), «Кістерська дача», «Корюківській ліс», «Наумівський ліс», «Холминська дача», «Шубинські дачі» (Корюківський р-н), «Волноша» (Ріпкинський р-н).

51. Любка дволиста - *Platanthera bifolia* (L.) Rich. (*Orchis bifolia* L.)

Природоохоронний статус виду: Неоцінений.

Наукове значення: Європейсько-середземноморський неморальний вид, що має складну біологію розвитку.

Ареал виду та його поширення в Україні: Європа, Кавказ, Сибір, Центральна і Мала Азія. В Україні – Карпати, Розточчя, Опілля, Полісся, пн. Лісостеп, Степ (дуже рідко), Крим.

Чисельність та структура популяцій: Популяції по 15–20 рослин з повночленним віковим спектром.

Причини зміни чисельності: Вирубки лісів, меліоративні заходи, рекреаційні навантаження, зривання квітів, заготівля бульб.

Умови місцезростання: Листяні та змішані дубово-соснові ліси. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 20–60 см заввишки. Бульби цілісні, овальні. Стебло високе, струнке, при основі обгорнуте 2–3 бурими піхвами, листків 4–6, нижні 2–3 великі, еліптичні, зближені при основі стебла. Суцвіття китицеподібне, циліндричне, негусте, 10–25 см завдовжки. Квітки великі, білі, запашні. Губа довга, лінійна, спрямована донизу, значно довша за інші листочки оцвітини. Шпорець зігнутий, в 1,5–2 рази довший за зав'язь. Квітує у червні–липні, плодоносить у серпні–вересні. Розмножується насінням. Рослина зацвітає на 11-му році життя. Тривалість життя до 27 років.

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області: Охороняється в Мезинському та Ічнянському НПП, РЛП «Міжріччинський», заказниках загальнодержавного значення «Рихлівська дача» (Коропський р-н), «Замглай» (Ріпкинський р-н), заказниках місцевого значення «Селецьке», (Куликівський р-н), «Чемерський» (Козелецький р-н), «Дашенки» (Варвинський р-н), «Городище» та «Діброва-II» (Ічнянський р-н), «Діброва-I» та «Бабки» (Прилуцький р-н), «Галаганове» та «Соколівське» (Срібнянський р-н), «Семилиски» та «Піски» (Бахмацький р-н), «Новоселицька дача», «Кобижчанська дача» (Бобровицький р-н), «Урочище «Твані»», «Урочище «Лисарівщина»», «Урочище «Лубянка»» (Ніжинський р-н), «Попівщина» (Талалаївський р-н), заповідних урочищах «Радомська дача» (Семенівський р-н), «Гніздищанська дача» (Городнянський р-н), «Волноша» (Ріпкинський р-н).

52. Любка зеленоквіткова – *Platanthera chlorantha* (Cust.) Rehb. (*Orchis chlorantha* Cust.)

Природоохоронний статус виду: Неоцінений.

Наукове значення: Європейсько-середземноморський вид зі складною біологією розвитку.

Ареал виду та його поширення в Україні: Європа, Середземномор'я, Крим, Кавказ, Мала Азія. В Україні – Карпати, Розточчя, Опілля, Полісся, Лісостеп, Степ (рідко), Гірський Крим.

Чисельність та структура популяцій: Популяції малочислені, з порушеною структурою, представлені невеликими групами по 3–4 особини на м².

Причини зміни чисельності: Рубки лісів, руйнування біотопів внаслідок господарської діяльності.

Умови місцезростання: У листяних та мішаних лісах, узліссях. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 30–60 см заввишки. Бульби овальні або яйцеподібні. Стебло гранчасте. Два великих еліптичних листки розміщені при основі стебла, вище – 2–3 піхви з невеликими пластинкою. Суцвіття – довгий, циліндричний, негустий колос. Квітки без запаху, великі, зеленкувато-білі, пиляки розміщені під кутом, шпорка булавоподібно потовщена. Квітує в травні–липні (один раз на 2–3 роки), плодоносить

у серпні–вересні. Розмножується насінням. Ступінь природного поновлення задовільний.

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області: Охороняється в Мезинському НПП.

53. Плодоріжка блощична (зозулинець блощичний) – *Anacamptis coriophora* (L.) R.M. Bateman, Pridgeon et M.W. Chase s.l. (*Orchis coriophora* L., incl. *Orchis nervulosa* Sakalo, *Anacamptis coriophora* subsp. *nervulosa* (Sakalo) Mosyakin et Tymchenko)

Природоохоронний статус виду: Вразливий.

Наукове значення: Рідкісний вид із складною біологією розвитку.

Ареал виду та його поширення в Україні: Середземноморсько-європейський вид (Атлантична, Середня та Сх. Європа, Середземномор'я, Крим, Кавказ, Мала Азія). В Україні – в усіх зонах, але нерівномірно.

Чисельність та структура популяцій: Популяції невеликі, локальні або ізольовані. У віковому спектрі переважають генеративні особини.

Причини зміни чисельності: Руйнування біотопів, вторинні сукцесії, порушення екологічних умов внаслідок господарської діяльності, випасання, викопування бульб.

Умови місцезростання: Заболочені луки, вологі лісові галявини. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 15–35 см заввишки. Бульби кулясті або довгасті. Стебло циліндричне або дещо гранчасте, улисне майже до суцвіття. Листки лінійні або лінійноланцетні, загострені, спрямовані догори. Суцвіття колосоподібне, багатоквіткове, досить густе. Квітки дрібні, коричнювато-пурпурові, з неприємним запахом блощиць. Губа трилопатева, середня лопать видовжена, бокові – заокруглені. Квітує у травні–липні, плодоносить у липні–серпні. Розмножується насінням. Ступінь природного поновлення невідомий.

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області: Охороняється у Мезинському НПП, заказнику загальнодержавного значення «Оболонський» (Коропський р-н).

54. Плодоріжка болотна (зозулинець болотний) – *Anacamptis palustris* (Jacq.) R.M. Bateman, Pridgeon et M.W. Chase (*Orchis palustris* Jacq.)

Природоохоронний статус виду: Вразливий.

Наукове значення: Рідкісний вид із складною біологією розвитку.

Ареал виду та його поширення в Україні: Середньо-пд.-європейський вид (помірна зона Європи, Середземномор'я, Мала Азія, Кавказ). В Україні – Карпати, Полісся, Лісостеп, Степ (рідко), Крим. Наводиться також для Розточчя і Опілля, але без конкретних місцезростань.

Чисельність та структура популяцій: Популяції малочисельні. Переважають генеративні та дорослі вегетативні особини.

Причини зміни чисельності: Осушення боліт, викошування лук, випасання, рекреаційне навантаження, збирання квітучих рослин, викопування, сільськогосподарське освоєння земель.

Умови місцезростання: На перезволожених луках, боліт. Гігроземофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 18–30 см заввишки. Бульби овальні. Стебло порожнисте, вкрите лінійно-ланцетними листками. Суцвіття колосоподібне, негусте. Квітки великі, пурпурові. Губа неглибоко трилопатева, розпростерта, 8–12 мм завдовжки, середня лопать широка, перевищує бічні, на верхівці трилопатева. Квітує у травні – липні, плодоносить у липні – серпні. Розмножується насінням.

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області: Охороняється у РЛП «Міжрічинський» (о-в Коропський).

55. Плодоріжка рідкоквіткова (зозулинець рідкоквітковий) – *Anacamptis laxiflora* (Lam.) R.M. Bateman, Pridgeon et M.W. Chase (*Orchis laxiflora* Lam.)

Природоохоронний статус виду: Вразливий.

Наукове значення: Рідкісний вид на пн. межі ареалу, має складний цикл розвитку.

Ареал виду та його поширення в Україні: Європейсько-середземноморський вид (Центральна і Сх. Європа, Крим, Кавказ, Середня Азія, Середземномор'я, Мала Азія, Іран). В Україні зростає в Закарпатті, Карпатах, в Лісостепу, Степу, Криму – дуже рідко.

Чисельність та структура популяцій: Раніше відомі місцезнаходження не підтверджуються.

Причини зміни чисельності: Знищення біотопів, осушення боліт, випасання та викошування, зривання на букети та викопування бульб.

Умови місцезростання: Вологі й заболочені луки, пониження, узлісся, галявини. Гігромезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 15–70 см заввишки. Бульби яйцеподібні або довгастояйцеподібні. Стебло улишене. Листки лінійно-ланцетні, стеблообгортні при основі, догори спрямовані. Суцвіття колосоподібне, з 5–10 квіток. Приквітки дорівнюють зав'язі. Квітки великі, фіолетові або пурпурові. Губа широко обернено-яйцеподібна, до основи звужена, дволопатева. Квітує у травні–липні. Плодоносить у липні–серпні. Ступінь природного поновлення незадовільний.

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області: Відомостей немає.

56. Плодоріжка салепова (зозулинець салеповий) – *Anacamptis morio* (L.) R.M. Bateman, Pridgeon et M.W. Chase (*Orchis morio* L.)

Природоохоронний статус виду: Вразливий.

Наукове значення: Рідкісний вид на східній межі ареалу, із складним циклом розвитку.

Ареал виду та його поширення в Україні: Закарпаття, Карпати (Горгани, Вулканічний хребет, Чивчини, Черногора), Прикарпаття, Розточчя, Опілля, Поділля, пд. Полісся, Лісостеп, Крим, по долинах річок – у Степовій зоні.

Чисельність та структура популяцій: Сучасні відомості відсутні.

Причини зміни чисельності: Раннє сінокосіння, випас, меліорація, викопування, зривання квітучих рослин, руйнування біотопів.

Умови місцезростання: На торф'янистих луках та узліссях. Мезофіт, геліофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 10–35 см заввишки. Бульби кулясті. Листки (4–7) скупчені при основі стебла, ланцетні, сизо-зелені, відігнуті, тупі; вище – дрібніші, загострені. Суцвіття коротке, овальне або циліндричне, не густе. Квітки фіолетово-пурпурові зі слабким запахом. Губа розділена на три рівні лопаті, ширші за довжину, середня – тупо обрізана. Квітує

у травні–липні, плодоносить у червні–липні. Розмножується насінням, іноді вегетативно (дочірніми коренебульбами).

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області: Відомостей немає.

Родина Пізньоцвітові – *Colchicaceae*

57. Брандушка різнобарвна (пізньоцвіт різнобарвний) – *Bulbocodium versicolor* (Ker Gawl.) Spreng. (*B. ruthenicum* Bunge, *B. vernum* L. subsp. *versicolor* (Ker Gawl.) K. Richt., *Colchicum versicolor* Ker Gawl.)

Природоохоронний статус виду: Вразливий.

Наукове значення: Європейський вид з диз'юнктивним ареалом.

Ареал виду та його поширення в Україні: Лісостепова та Степова зони на Східноєвропейській рівнині: від Бесарабської до Приволзької височини (Молдова, Україна, Росія), зрідка – в Угорщині, Румунії, Сербії, Італії. В Україні – переважно в Лісостепу та Степу, ізольований локалітет в Прут-Дністровській рівнині (5 місцезнаходжень)

Чисельність та структура популяцій: Раніше відомі місцезнаходження не підтверджуються.

Причини зміни чисельності: Розорювання, терасування та заліснення схилів, інтенсивний випас, збирання букетів.

Умови місцезростання: Екотони між широколистяними лісами та лучними степами на схилах балок. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Геофіт. Весняний ефемероїд. Багаторічна трав'яна рослина 8–15 см заввишки. Бульбоцибулина яйцеподібна, з чорнобурими оболонками. Листки (здебільшого 3) ланцетно-лінійні, з ковпачкоподібною верхівкою. Квітки поодинокі або по 2–3 з'являються одночасно з листками, лілові. Квітує в березні–квітні. Плодоносить в травні. Плоди – видовжені або видовженояйцеподібні коробочки. Розмножується насінням та вегетативно.

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області: Відомостей немає.

КЛАС МАГНОЛІОПСИДИ (*MAGNOLIOPSIDA*) або
ДВОДОЛЬНІ (*DICOTYLEDONES*)

Родина Ломикаменеві – *Saxifragaceae*

58. Ломикамінь болотний – *Saxifraga hirculus* L.

Природоохоронний статус виду: Вразливий.

Наукове значення: Зникаючий болотний вид (гляціальний релікт) на пд. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні: Циркумпольярний аркто-бореальний вид: Атлантична, Центральна та Сх. Європа, Ісландія, Зх. та Сх. Сибір, Пн. Америка (арктична зона). В Україні – Полісся, поодинокі трапляється на Волино-Подільській височині.

Чисельність та структура популяцій: Раніше відомі місцезнаходження не підтверджуються.

Причини зміни чисельності: Невідповідність сучасних умов тим, які існували у пізньольодовиковий час. Осушення та освоєння боліт і прилеглих територій.

Умови місцезростання: Оптимального розвитку нині вид досягає в тундровій зоні, де утворює щільні куртини. Евтрофні, найчастіше осоково-гіпнові, рідше – еумезотрофні осоково-гіпновосфагнові болота. При значному зволоженні, нерідко біля невеликих болотних водотоків зростає на шарі обводненого торфу, переважно – осоково-гіпнового. Гігрофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна рослина 10–40 см заввишки з лежачими пагонами в основі стебла. Стебло пряmostояче, вкрите вузькими світло-зеленими листками. Верхня частина стебла вкрита волосками іржавого кольору. Квітки до 1 см в діаметрі, жовті, з оранжевими крапками. Плід довгаста коробочка. Квітує в липні–вересні. Розмножується насінням та вегетативно.

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області: Відомостей немає.

Родина Вовчкові – *Orobanchaceae*.

59. Шолудивник високий – *Pedicularis exaltata* Besser (*P. hacquetii* subsp. *exaltata* (Besser) Klaster, *P. sumana* Grec. var. *exaltata* (Besser) Limpr.)

Природоохоронний статус виду: Зникаючий.

Наукове значення: Середньоевропейський реліктовий вид в ізольованих локалітетах на пн.-сх. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні: Румунія (Сх. й Пд. Карпати), Україна (пн.-зх. Поділля, Чернігівське Полісся), Білорусь та Польща (Біловезька Пуща), Словаччина. В Україні достовірно відомий з околиць с. Стіжок поблизу м. Кременець Тернопільської обл., біля м. Чернівці, за літературними даними в окол. с. Блистова Чернігівської обл.

Чисельність та структура популяцій: Немає даних.

Причини зміни чисельності: Вузька еколого-ценотична амплітуда. Осушування земель, розорювання, надмірне випасання худоби.

Умови місцезростання: Вторинні луки, вогкуваті трав'яні схили, галявини, на добре дренованих ґрунтах. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Гемікриптофіт. Налітпаразитний трав'яний малорічник (тривалість повного онтогенезу 4–5 років) з видовженим веретеноподібним коренем з мало розвиненою каудексною частиною. Стебло просте, дуже міцне, порожнисте, ребристе, місцями зверху короткопукнасте, 60–150 см заввишки. Прикореневі листки великі, довгочерешкові, голі, пірчасторозсічені, з розставленими, ланцетними, загостреними, пірчасто-роздільними сегментами, частки яких загострено-пильчасті; стеблові листки вгорі переходять у приквітки, короткочерешкові, або верхні – сидячі. Суцвіття густе й довге. Приквітки значно перевищують квітки. Чашечка гола, дзвоникоподібна. Віночок 25 мм завдовжки, світло-жовтий, голий. Коробочка яйцеподібна, загострена, не перевищує чашечки. Квітує в червні–серпні, плодоносить у серпні–вересні. Розмножується насінням.

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області: Відомостей немає.

60. Шолудивник королівський – *Pedicularis sceptrum-carolinum* L.

Природоохоронний статус виду: Вразливий.

Наукове значення: Пізньогляціальний реліктовий вид на підмежі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні: Скандинавський п-в, Центральна Європа, Зх. і Сх. Сибір, Далекий Схід, Центральна Азія (Монголія, Китай – гори), Японські о-ви. В Україні трапляється на Поліссі, пн.-зх. Поділлі, зрідка в Лісостепу.

Чисельність та структура популяцій: Чисельність популяцій катастрофічно зменшується, вони малого розміру, депресивного типу, більшість з відомих локалітетів втрачені через осушення та освоєння боліт, стан багатьох популяцій невідомий.

Причини зміни чисельності: Осушення та освоєння боліт.

Умови місцезростання: Низинні (евтрофії) та перехідні (мезотрофні) болота, заболочені луки, у заростях чагарників по краях боліт. Гігрофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Гемікриптофіт. Напівпаразитний трав'яний малорічник (3–5 років) із вкороченим кореневищем. Уся рослина гола й гладка. Стебло одне або їх декілька, прямі, 30–100 см заввишки, з розеткою прикореневих листків. Стеблові листки нечисленні, кільчасті або чергові, видовжені, тупі, при основі цілокраї. Нижні стеблові й прикореневі листки поступово звужені в черешок, їхні пластинки 8–20 см завдовжки і 1,5–3 см завширшки, пірчастонадрізані на яйцеподібно- або довгасто-яйцеподібні тупі частки з великими округлими зубцями. Суцвіття видовжене, 7–20 см завдовжки, малоквіткове. Приквітки яйцеподібні, трохи довші за чашечку, дрібнозубчасті. Чашечка 12–14 мм завдовжки, дзвоникоподібна, з п'ятьма рівними зубцями, утричі коротшими від трубочки. Віночок 35–40 мм завдовжки, жовтий, з ліловою на кінці нижньою губою; верхня губа пряма, без носика й зубчиків; нижня – також пряма, дорівнює верхній і притиснута до неї. Коробочка куляста, 15 мм завдовжки, загострена, удвічі довша від чашечки. Квітує в липні–серпні, плодоносить у серпні–вересні.

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області: Відомостей немає.

Родина Березові – *Betulaceae*

61. Береза низька – *Betula humilis* Schrank (*B. fruticosa* Pall., *B. myrsinoides* Tausch, *B. rossica* Minjaev, *Chamaebetula humilis* (Schrank) Opiz)

Природоохоронний статус виду: Вразливий.

Наукове значення: Реліктовий (гляціальний) вид на пд. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні: Євросибірський вид, поширений від Центральної Європи до Сх. Сибіру та Пн. Монголії. В Європі трапляється переважно на рівнині (Росія, Білорусь, Україна, Польща та Німеччина), в передгір'ях Альп в Швейцарії, у Пд. Карпатах в Румунії. В Україні зростає на Поліссі, Розточчі, Волино-Подільській височині.

Чисельність та структура популяцій: Трапляється окремими ізольованими популяціями, які займають невелику площу, від кількох квадратних метрів до 50 га. На 10 м² припадає в середньому 1–3 куші. Місцями спостерігається тенденція до розширення меж популяції.

Причини зміни чисельності: Різке порушення рівня ґрунтових вод у зв'язку з гідромеліоративними роботами, видобутком торфу.

Умови місцезростання: Евтрофні осоково-гіпнові та осокові болота, мезотрофні осоково-сфагнові, березово-осоковосфагнові, вербово-осоково-сфагнові, сосновоосоково-журавлино-сфагнові, оліготрофні осоково-сфагнові болота. Ґрунти кислі (рН 4,3–7), надмірно зволожені, часто торф'яністі. Гігрофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Куш 1–2,5 м заввишки, максимальна висота 3,8 м. Кора чорно-бура на старих гілках та червонувато-бура на молодих, вкритих смолистими бородавочками і рідкими короткими волосками. Листки 1–3 см завдовжки, серцеподібні або яйцеподібно-овальні, зубчасті. Квітки різностатеві, зібрані в сережки. Плід горішок до 2 мм завдовжки, з крильцями. Квітує в травні, плодоносить у липні. Розмножується вегетативно (розростанням кущів) та насінням.

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області: Охороняється у заказнику загальнодержавного значення «Замглай» (Ріпкинський р-н), РЛП «Міжріччинський», заказнику місцевого значення «Крюкова» (Городнянський р-н).

Родина Гвоздикові – Caryophyllaceae

62. Смілка литовська – *Silene lithuanica* Zapal.

Природоохоронний статус виду: Неоцінений.

Наукове значення: Рідкісна рослина на сх. та пд. межі поширення.

Ареал виду та його поширення в Україні: Центральноєвропейський вид, ареал якого охоплює Польщу, Литву, Білорусь та Україну. В Україні – на Поліссі, переважно Правобережному.

Чисельність та структура популяції: Популяції локальні, по декілька десятків екземплярів. Місцями спостерігається тенденція до розширення меж популяції.

Причини зміни чисельності: Зривання рослин, витоптування, заліснення.

Умови місцезростання: Зростає на освітлених ділянках із сухими, бідними, піщаними ґрунтами, часто на просіках та протипожежних смугах в соснових лісах, біля доріг, на галявинах та узліссях, вторинних піщаних відшаруваннях. Ксеромезофіт. Псамофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Терофіт. Однорічна рослина, 20–50 см заввишки. Стебло прямостояче, струнке, вгорі вилчасто-розгалужене. Листки сизі, в нижній частині зближені, найнижчі лопаткоподібні, зібрані в розетку, решта листків ланцетні, на верхівці гострі. Квітки пурпурові, зібрані на кінцях гілок і стебла в щиткоподібні напівзонтики. Плід циліндрична коробочка. Квітує у липні–серпні. Плодоносить у серпні–вересні. Розмножується насінням.

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області: Охороняється у Міжріченському РЛП.

Родина Товстолисті – Crassulaceae

63. Борідник паростковий – *Jovibarba sobolifera* (Sims.) Opiz

Природоохоронний статус виду: Рідкісний.

Наукове значення: Борсальний вид на пд. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні: Європейський вид: Пн., Центральна та Сх. (Верхньо-Волзький, Волзько-Камський регіони) Європа. В Україні трапляється на Поліссі (пн. частина).

Чисельність та структура популяцій: Популяції нечисленні, але з великою кількістю особин, нерідко складаються із декількох локусів.

Причини зміни чисельності: Витоптування, викопування особин для культивування.

Умови місцезростання: Зростає в світлих сухих соснових лісах, на пісаних місцях Полісся. Мезоксерофіт. Сукулент.

Загальна біоморфологічна характеристика: Багаторічна товстолиста рослина з прикореневими розетками, які дають численні паросткові розетки. Прикореневі розетки 2–5 см діаметром, з довгасто-клиноподібними листками, найширшими у верхній третині, розетка зімкнена, майже куляста. Паросткові розетки розкриті, світло-зелені, їх листки яйцеподібні, загострені по краях, вийчасті. Стебло товсте, пряме, опушене м'якими залозистими волосками. Стеблові листки широко- або яйцеподібно-ланцетні, по краю довговійчасті. Квітки зібрані в густе верхівкове суцвіття, яке складається із декількох завійок, правильні, шестичленні, залозистоопушені, віночок світло-жовтий або зеленкуватобілий. Плід – багатолістянка. Квітує в липні та серпні, плодоносить у вересні. Розмножується переважно вегетативно (розетками), а також насінням.

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області: Охороняється у РЛП «Міжріччинський», заповідному урочищі «Базарна роша» (Семенівський р-н), заказнику місцевого значення «Білобережський» (Щорський р-н).

Родина Росичкові – Droseraceae

64. Альдрованда пухирчата – *Aldrovanda vesiculosa* L.

Природоохоронний статус виду: Рідкісний.

Наукове значення: Диз'юнктивно поширений вид.

Ареал виду та його поширення в Україні: Голарктичний вид з осередками у субтропічних і тропічних регіонах (Середземномор'я, пд. Атлантичної та Середньої Європи, Кавказ, Середня Азія, Далекий Схід, Японія, Індія, Австралія, Африка). В Україні спорадично трапляється майже по всій рівнинній частині, найбільше місцезнаходжень у пониззі Дунаю та в Поліській частині р. Дніпра.

Більшість локалітетів зареєстровано в другій половині XIX – першій половині XX ст.

Чисельність та структура популяцій: Характерна різка зміна чисельності у різні роки залежно від середньодобових температур у літні місяці. У роки з холодним дощовим літом популяції можуть знаходитися у латентному стані у вигляді туріонів. Більшість раніше відомих місцезнаходжень не підтверджуються.

Причини зміни чисельності: Антропогенні: хімічне та біологічне (масовий розвиток в екотопях *Elodea canadensis*) забруднення, засолення води, евтрофікація, меліорація та зарегулювання стоку; природні: реакція на зміну погодних умов під час вегетації.

Умови місцезростання: Мезо-, евтрофні прісноводні малопроточні водойми, що добре прогріваються, з мулистого-торф'янистими донними відкладами. Плейстофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Гідрофіт. Вільноплаваюча у поверхневому шарі води багаторічна комахоїдна рослина, що перезимовує у вигляді туріонів на дні водойми. Стебла 5–15 см завдовжки. Листки зібрані в мутовки по 6–9, черешкові, щетинисті, пластинка листка 0,5–0,9 см у діаметрі, з двох часток, що утворюють ловчий апарат. Квітки поодинокі, дрібні (5–8 мм в діаметрі), з білими пелюстками. Плід – одногніздна куляста коробочка. Квітує в червні–липні, плодоносить у липні–вересні. Розмножується насінням та вегетативно – фрагментами пагонів та туріонами.

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області: Охороняється у заказнику «Жевак» (Ічнянський р-н) у межах Ічнянського НПП.

65. Росичка англійська (росичка довголиста) – *Drosera anglica* Huds. (*D. longifolia* L., nom. rej.)

Природоохоронний статус виду: Вразливий.

Наукове значення: Комахоїдна рослина, вид на пд. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні: Пн. частина Євразії та Пн. Америки. В Україні трапляється на Поліссі, в Розточчі, Лісостепу, переважно Лівобережному.

Чисельність та структура популяцій: Популяції невеликі за розміром, формують іноді досить густі куртини. Багато популяцій, представлених у гербарних зборах, нині втрачено.

Причини зміни чисельності: Осушення та освоєння боліт, видобуток торфу, заліснення, вузька екологічна амплітуда виду.

Умови місцезростання: Обводнені мезотрофні, рідше мезоевтрофні болота з рН 4–5, малозольним торфом із ступенем розкладу 10–20%. Вид виступає в угрупованнях як асектатор. Гігрофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна комахоїдна рослина 10–25 см заввишки. Стебло прямостояче. Листки лінійно-клиноподібні, 15–40 мм завдовжки, зверху вкриті залозистими волосками, утворюють прикореневу розетку. Квітки білі, зібрані у китицю. Плід – яйцеподібна одногніздна коробочка. Квітує у липні–серпні. Плодоносить у серпні–вересні. Розмножується насінням.

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області: Охороняється у Міжріченському РЛП.

66. Росичка середня – *Drosera intermedia* Hayne

Природоохоронний статус виду: Вразливий.

Наукове значення: Комахоїдна рослина на пд.-сх. межі європейської частини ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні: Охоплює Атлантичну, Центральну та Сх. Європу, Пн. Америку. В Україні трапляється переважно на Правобережному Поліссі, рідше – у Лісостепу.

Чисельність та структура популяцій: Популяції невеликі за розміром, спостерігається зменшення їх кількості.

Причини зміни чисельності: Осушення та освоєння боліт.

Умови місцезростання: Обводнені мезотрофні болота, переважно осоково-сфагнові, сосново-березово-сфагнові.

Загальна біоморфологічна характеристика: Багаторічна рослина 5–12 см заввишки. Стебло при основі висхідне, коліноподібне. Листки клиноподібно-оберненояйцеподібні, зверху і по краях вкриті залозистими волосками, утворюють прикореневу розетку. Квітки білі, зібрані у суцвіття по 4–10. Плід – грушоподібна борозенчаста коробочка. Квітує у червні–липні. Плодоносить у серпні. Розмножується насінням.

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області: Охороняється у Міжріченському РЛП.

67. Астрагал піщаний – *Astragalus arenarius* L.

Природоохоронний статус виду: Вразливий.

Наукове значення: Європейський вид на пд. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні: Атлантична, Середня та Сх. Європа. В Україні – Полісся, по боровій терасі Дніпра заходить в Лісостеп.

Чисельність та структура популяцій: Нечисленні популяції, що займають площу до 40 м²; щільність 1–8 особин на 1 м².

Причини зміни чисельності: Вузька еколого-ценотична амплітуда, що лімітується природними (заліснення борових пісків, загушення деревного, чагарникового і трав'яного ярусів) та антропогенними (лісозаготівля, пожежі, надмірна рекреація та випасання худоби) факторами.

Умови місцезростання: Борові піски, сухі освітлені піщані підвищення у соснових лісах зеленомохових з розрідженим травостоєм, лишайникові бори. Псамофіт, ксеромезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна сіривато пухнаста від двороздільних волосків або рідше (var. *glabrescens* Rechb.) майже гола рослина зі стрижевою кореневою системою. Стебло лежаче або висхідне, розгалужене 10–30 см заввишки. Прилистки півчасті, зрослі між собою, на верхівці загострені, супротивні черешку, близько 5 мм завдовжки. Листки непарнопірчасті, складаються з 7–13 довгастолінійних листочків. Квітконоси 2–4 см завдовжки. Квітконіжки коротчі за листки. Приквітки дрібненькі, яйцелодібні. Квітки 15–17 мм завдовжки, світло-пурпурові, лілові, зрідка білі, зібрані по 3–7 у короткі (1,5–3 см) китиці. Чашечка трубчасто-дзвоникоподібна, зубці її в 4–5 разів коротчі за трубочку. Боби довгасто-лінійні, 12–20 мм завдовжки, з прямим тоненьким носиком, не цілком двогнізді, опушені або майже голі, відхилені від осі суцвіття. Квітує у червні–липні, плодоносить у липні–серпні. Розмножується насінням.

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області: Охороняється у РЛП «Міжрічянський».

68. Зміголовник Рюйша – *Dracocephalum ruyschiana* L. (*Ruyschiana spicata* Mill.)

Природоохоронний статус виду: Неоцінений.

Наукове значення: Палеарктичний вид з нечисельними популяціями на пд. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні: Середземномор'я, Центральна та Сх. Європа, Скандинавський п-в, Кавказ, Сибір, Середня Азія (пн. частина), Монголія, Китай, Японія. В Україні спорадично трапляється на пн.-зх. Поділлі, Поліссі та в Лісостепу.

Чисельність та структура популяцій: Раніше відомі місцезнаходження не підтверджуються.

Причини зміни чисельності: Неконтрольовані й перегульовані рекреація, випасання та господарське освоєння земель.

Умови місцезростання: Переважно у сухих соснових лісах, рідше листяних і мішаних лісах, а також на узліссях, просіках, остепнених луках, у чагарниках, на відкритих піщаних та вапнякових схилах. Ксеромезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна рослина 20–70 см заввишки. Стебло чотиригранне, короткоопушене з вкороченими неплідними пагонами в пазухах листків. Стеблові листки супротивні, сидячі, лінійно-ланцетні, 2,5–7 см завдовжки, суцільні, із загорнутими донизу краями. Квітки на коротких (1–6 мм) ніжках або майже сидячі, зібрані у несправжні кільця по 6 (2–10), формують досить щільні колосоподібні суцвіття 2–9 см завдовжки. Чашечка трубчасто-дзвоникоподібна, зелена або пурпурова, 8–12 мм завдовжки, двогуба, зовні по жилках короткоопушена. Віночок двогубий, синьо-фіолетовий, 20–30 мм завдовжки, у 2,5–3 рази довший за чашечку, з виімчастою верхньою і трилопатевою нижньою губою. Трубочка віночка різко розширюється у зіві. Плід тупотригранний темнокоричневий горішок до 3 мм завдовжки. Квітує у червні–липні, плодоносить у серпні–вересні. Поновлюється вегетативно та насінням.

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області: Відомостей немає.

Родина Пухирникові – *Lentibulariaceae*

69. Пухирник малий – *Utricularia minor* L.

Природоохоронний статус виду: Вразливий.

Наукове значення: Рідкісна водна комахоїдна рослина, яка скорочує своє поширення.

Ареал виду та його поширення в Україні: Арктика, Європа (Скандинавія, Середня та Атлантична), Кавказ, Зх. та Сх. Сибір, Далекий Схід, Середня Азія, Гімалаї, Японія, Китай, Пн. Америка. В Україні – лісова зона (переважно Полісся) та Лісостеп – зрідка, Степ – дуже рідко, по долинах великих річок.

Чисельність та структура популяцій: Популяції нечисленні та невеликі за розміром, утворюють у водоймах неширокі смуги і плями, добре помітні під час квітання.

Причини зміни чисельності: Коливання рівня води, забруднення водойм, меліорація навколишніх територій.

Умови місцезростання: Піонерний вид прісноводних замкнених та малопроточних ацидофільних водойм із мулувато-піщаними та мулувато-торфовими донними відкладами, в озерах, старицях, на обводнених торфовищах на глибині 5–100 см. При коливанні рівня води життєвість видів знижується. Гідрофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Гелофіт. Рослина плаває у воді або лежить на прибережному мулі; стебла 5–15 см завдовжки. Кореневища редуковані. Листки чергові, розсічені на вузьколінійні долі, всі однакові за будовою і можуть нести ловчі пухирці 1–1,5 мм в діаметрі. Пухирці мають клапани, які відкриваються всередину і уловлюють дрібних водних безхребетних тварин. Суцвіття китиця з 2–6 квіток на квітконосі 5–15 см заввишки, що виступає над поверхнею води. Віночок 7–12 мм завдовжки, світло-жовтий з червоними смужками, із короткою трубочкою та двогубим відгином. Шпорка коротка, нижня губа віночка видовжена. Плід багатонасінна коробочка. Квітує в липні–серпні, плодоносить у вересні. Розмножується зрідка насінням, частіше – вегетативно (туріонами та частинами рослини).

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області: Охороняється в Ічнянському НПП, РЛП «Міжріччинський».

70. Пухирник середній – *Utricularia intermedia* Hayne

Природоохоронний статус виду: Вразливий.

Наукове значення: Рідкісна водна комахоїдна рослина, яка скорочує своє поширення.

Ареал виду та його поширення в Україні: Арктика, Європа (Скандинавія, Середня та Атлантична), Кавказ, Зх. та Сх. Сибір, Далекий Схід, Середня Азія (Тянь-Шань), Середземномор'я, Японія, Китай, Пн. Америка. В Україні – лісова зона, переважно Полісся – спорадично, Лісостеп – зрідка.

Чисельність та структура популяцій: Раніше відомі місцезнаходження потребують підтвердження.

Причини зміни чисельності: Меліоративні роботи, осушення прилеглих до водойм територій, забруднення води та коливання її рівня.

Умови місцезростання: Індикатор оліго- та мезотрофних, замкнених, водойм та боліт із постійним рівнем води, мулувато-торфовими та торфовими донними відкладами. Зростає у старицях та канавах на глибині 10–150 см. Гідрофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Плейстофіт. Комахоїдна рослина з двома типами вегетативних гонів. Одні з них несуть зелені листки, їх долі із щетиноподібним вістрям, інші – безколірні, із пухирцями, що відкриваються всередину і вловлюють дрібних водних безхребетних тварин. Суцвіття китиця, виступає над поверхнею води, із 2–6 квітів 12–15 мм завдовжки, на квітоносі 10–20 см заввишки. Віночок двогубий, світло-жовтий із червоними смужками. Нижня губа плоска, тупа, шпорець циліндричний. Плід куляста коробочка. Квітує в червні–серпні. Плодоносить у вересні. Розмножується насінням та вегетативно (зимуючими бруньками туріонами).

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області: Відомостей немає.

Родина Бобівникові – *Menyanthaceae*

71. Плавун щитолистий – *Nymphoides peltata* (S.G. Gmel.) Kuntze
Природоохоронний статус виду: Вразливий.

Наукове значення: Реліктовий вид з диз'юнктивним ареалом.

Ареал виду та його поширення в Україні: Євразійсько-давньосередземноморський вид, сучасний ареал якого пов'язаний з Середземномор'ям, з ексклавами в Ср., Атлантичній та Сх. Європі, на Кавказі, в Зх. та Сх. Сибіру, на пд. Далекого Сходу, пн. Ср. Азії, Ірані, Китаї, Японії. Занесено в Пн. Америку. В Україні трапляється в гирлових ділянках та плавнях в пониззі рр. Дунаю, Дніпра, Пд. Бугу, Дністра, в Закарпатті (заплавні водойми р. Латориця, окол. с. Малі Рагівці) на Житомирському та Чернігівському Поліссі, в Лісостепу (риборозвідні ставки у верхній та середній течії Пд. Бугу, заплавні водойми в середній течії Дніпра).

Чисельність та структура популяцій: Трапляється спорадично. В окремих водоймах утворює численні щільні популяції.

Причини зміни чисельності: Антропогенні: меліорація, забруднення, засолення водойм; природні: евтрофікація водойм.

Умови місцезростання: Евтрофі; прісноводні замкнуті та слабкопроточні водойми, природні та штучні (риборозвідні ставки), з глинисто-мулистими алювіальними відкладами. Гідрофіт, карбонатofil.

Загальна біоморфологічна характеристика: Гемікриптофіт. Багаторічна водна рослина з повзучим кореневищем 60–120 см завдовжки. Листки довгочерешкові з округлосерцеподібними плаваючими листовими пластинками, 5–10 см у діаметрі. Квітки в зонтикоподібному пучку. Віночок 20–35 мм у діаметрі, яскраво-жовтий, з п'яти пелюсток, на 2/3 розсічений. Плід яйцеподібна коробочка; насінини плоскі, еліптичні, вийчасті, переносяться водою. Квітує у червні–серпні. Плодоносить у липні–вересні. Розмножується насінням та вегетативно.

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області: Охороняється у Мезилському НПП, гідрологічній пам'ятці природи загальнодержавного значення «Озеро Вадень» (Новгород-Сіверський р-н), гідрологічній пам'ятці природи місцевого значення «Озеро Рогове» (Новгород-Сіверський р-н).

Родина Жовтецеві – Ranunculaceae

72. Горлицвіт весняний – *Adonis vernalis* L. (*Adonanthe vernalis* (L.) Spach, *Chrysocyathus vernalis* (L.) Holub)

Природоохоронний статус виду: Неоцінений.

Наукове значення: Євросибірський лісостеповий вид.

Ареал виду та його поширення в Україні: Від Піренейського п-ва до басейну р. Лена (Якутія), з пн. на пд. від узбережжя Балтійського моря до Передкавказзя. Поза межами суцільного поширення в Європі та в Сибіру наявні ізольовані ділянки. В Україні зростає на пд. Полісся (рідко), в Лісостепу, Степу і Криму.

Чисельність та структура популяцій: Інтенсивний вплив антропогенних факторів призвів до трансформації популяцій у локальні, що мають низьку щільність (0,01–4 особини на 1 м²).

Причини зміни чисельності: Вид досить поширений, але запаси сильно скоротилися через розорювання, перевипас, терасування та заліснення схилів, великі обсяги заготівлі, збирання на букети.

Умови місцезростання: Приурочений переважно до лучних степів. Мезоксерфіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Криптофіт. Багаторічна трав'яна рослина 15–50 см заввишки з товстим косогоризонтальним коротким кореневищем і прямими надземними пагонами. Листки пальчаторозсічені на вузькі ниткоподібні долі. Квітки поодинокі, 2–3 см в діаметрі, золотистожовті з 12–20 жовтими і 15 зеленуватими листочками оцвітини. Плід багатогорішок. Квітуче в березні–квітні. Плодоносить у травні. Розмножується насінням та вегетативно.

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області: Охороняється у заказнику «Березовиця» (Талалаївський р-н).

73. Сон лучний (сон чорніючий, сон богемський) – *Pulsatilla pratensis* (L.) Mill. s.l. (incl. *P. bohemica* (Skalický) Tzvelev = *P. pratensis* (L.) Mill. subsp. *bohemica* Skalický)

Природоохоронний статус виду: Неоцінений.

Наукове значення: Центральноевропейський поліморфний вид на пд. межі ареалу. У межах цього видового комплексу виділяють численні сегрегатні види та внутрішньовидові таксони.

Ареал виду та його поширення в Україні: Балкани, Середня та Сх. Європа (зх.). В Україні – більша частина територій в лісовій, а також в лісостеповій та степовій (спорадично) зонах, крім крайніх зх. р-нів і Криму.

Чисельність та структура популяцій: Популяції неповночленні, налічують до 5 генеративних особин.

Причини зміни чисельності: Терасування схилів при лісорозведенні, розорювання лучних степів, випасання, зривання квітів на букети, випалювання трави, вигоптування.

Умови місцезростання: Кислі та лужні піщані, силікатні ґрунти, крейдиані та вапнякові відслонення, у соснових лісах, на узліссях. Мезоксерофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна рослина 10–40 см заввишки з товстим, кореневищем і прямостоячим, одноквітковим, густо-м'яковолосистим, напіврозетковим стеблом. Листки тричі пірчасторозсічені, опушені, прикореневі, довгочерешкові, з'являються до квітнування або під час квітнування; верхні листки (3) зростаються основами в дзвоникоподібну обгортку (покривало) з лінійними, м'яко-волосистими частками. Квітка поникла, вузька дзвоникоподібна, 2–4 см в діаметрі, з 6 яйцеподібних або широко-яйцеподібних, темно-фіолетових, зовні пухнастих листочків оцвітини. Квітує у квітні–травні; плодоносить у червні. Плодики волосисті. Розмножується насінням.

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області: Потребує уточнення місцезростання у РЛП «Міжріччинський» та заповідному урочищі «Радомська дача» (Семенівський р-н).

74. Сон розкритий – *Pulsatilla patens* (L.) Mill. s.l. (*Anemone patens* L., *P. latifolia* Rupr.; incl. *P. kioviensis* Wissjul., *P. wolfgangiana* (Besser) Rupr.)

Природоохоронний статус виду: Неоцінений.

Наукове значення: Вразливий європейський вид близько пд. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні: Середня та Сх. Європа, Скандинавія (до 64° пн. ш.), пд. Зх. Сибіру. В Україні поширений на Поліссі, у Лісостепу, Пн. Степу.

Чисельність та структура популяцій: Популяції здебільшого неповночленні, представлені переважно малочисельними генеративними особинами.

Причини зміни чисельності: Знищення степових та лучно-степових екотопів, надмірне випасання худоби, часте випалювання травостою, а також масове викопування генеративних особин для озеленення.

Умови місцезростання: Соснові, дубово-соснові ліси, лісові галявини, узлісся, зруби, на дерново-підзолистих ґрунтах. Ксеромезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна рослина, 7–15 (45) см заввишки, кореневище вертикальне; стебла прямостоячі, вкриті густими відстовбурченими м'якими волосками; прикореневі листки на негусто волосистих черешках, в обрисі округлосерцеподібні, тричі розсічені, з ромбічними глибоко двічі-тричі роздільними сегментами й зубчастими дольками з гострими пластинками, з'являються після квітіння; стеблові листки, які утворюють покривало, сильно волосисті. Квітконоси прямі; оцвітина 3–4 см завдовжки, вузькоюйцеподібна, синьо-фіолетова, зовні волосиста; плодики довгасті, разом зі стовпчиками до 4–6 см завдовжки, сильно волосисті. Квітує у квітні–травні, плодоносить у травні–червні. Розмножується насінням.

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області: Охороняється у РЛП «Міжрічинський», заказниках місцевого значення «Миклашевщина» (Городнянський р-н), «Володимирівська дача» (Ріпкинський р-н), «Козарська дача» (Носівський р-н), заповідних урочищах «Бирине» (Новгород-Сіверський р-н), «Кістерська дача» (Корюківський р-н), «Борисоглібське» (Ріпкинський р-н), «Червоний борок» (Чернігівський р-н), «Діброва» (Бобровицький р-н).

Родина Вербові – *Salicaceae*

75. Верба лапландська – *Salix lapponum* L.

Природоохоронний статус виду: Вразливий.

Наукове значення: Реліктовий вид на пд. межі поширення.

Ареал виду та його поширення в Україні: Бореальний євросибірський вид. Поширений в Пн. Європі, в Зх. та Ср. Сибіру. В Україні – на Поліссі, де через Ковель–Луцьк–Рівне–Новоград-

Волинський–Овруч, на території Правобережного Полісся проходить суцільна межа поширення виду. Ізольовані місцезростання відмічені по всьому Лівобережному Поліссю та в Українських Карпатах неподалік г. Говерли (ур. Цибульки). Є давні вказівки про зростання виду біля Львова, Харкова, де, ймовірно, зник.

Чисельність та структура популяцій: Трапляється окремими екземплярами або невеликими групами. Структура популяцій не досліджена.

Причини зміни чисельності: Осушення болотних масивів внаслідок меліорації.

Умови місцезростання: Мезотрофні, еумезотрофні, рідше евтрофні болота, що характеризуються кислою реакцією (рН 4–5). Зростає на відкритих або рідколісних осоково-сфагнових ділянках. Лігрофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Нанофанерофіт. Кущ, 0,5–1 м заввишки, з темно-червоними або каштановими голими гілками. Молоді гілочки пухнасті. Листки на коротких черешках, довгасті, довгастояйцеподібні або ланцетні, знизу, а іноді й зверху, вкриті густою білою поветиною, цілокраї або хвилясто-виїмчасті, іноді рідкодрібнозубчасті. Квітує у квітні–травні, плодоносить у червні–липні. Розмножується насінням і вегетативно.

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області: Охороняється в заказнику загальнодержавного значення «Болото Мох» (Щорський р-н), пам'ятці природи загальнодержавного значення «Гальський мох» (Щорський р-н), заказнику місцевого значення «Крюкова» (Городнянський р-н).

76. Верба Старке – *Salix starkeana* Willd. (*S. livida* Wahlenb.)

Природоохоронний статус виду: Вразливий.

Наукове значення: Реліктовий бореальний вид на пд. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні: Скандинавія, Середня та Сх. Європа, Сибір, Монголія. В Україні трапляється спорадично на Поліссі, Розточчі-Опіллі, у Передкарпатті, Карпатах, Лівобережному та Правобережному Лісостепу.

Чисельність та структура популяцій: Представлений здебільшого нечисленними популяціями з неповночленим віковим спектром і невеликою щільністю (наприклад, у Новгород-Сіверському р-ні, 25 особин на 1 га).

Причини зміни чисельності: Зменшення чисельності особин відбувається на докорінно трансформованих (осушених) біотопах унаслідок дії різних антропогенних чинників: випасу, випалювання, будівництва тощо.

Умови місцезростання: Відзначається широкою еколого-ценотичною амплітудою. Ростає на евтрофних та мезотрофних болотах, торфовищах, вологих заплавах і низинних луках, лучних степах, узліссях, у чагарниках, рідколіссях. Трапляється як асектатор в угрупованнях трав'яних та трав'яно-мохових боліт. Гігромезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Нанофанерофіт. Низький листопадний кущ, 0,5–1 м заввишки. Листки яйцеподібні, оберненояйцеподібні або еліптичні, з коротко загостреними верхівками, цілокраї або зубчасті, зверху зелені, знизу свинцево-сізі, у зрілому стані голі, 2–6 см завдовжки, 2–4 см завширшки. Прилистки косояйцеподібні, зубчасті, виражені лише на добре розвинених пагонах. Середки 2–4 см завдовжки, циліндричні, тонкі, нецільні. Приквіткові луски жовтуваті, зрідка на верхівці темні. Квітки двотичинкові, тичинки вільні, голі, з жовтими пиляками. Зав'язь шовковиста, на довгій ніжці. Стовпчик короткий, приймочки з короткими відхиленими назовні лопатями. Квітує у квітці–травні, плодоносить у червні. Утворює гібриди з *Salix cinerea*, *S. aurita*, *S. rosmarinifolia*, *S. myrtilloides*. Поновлюється насінням та вегетативно.

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області: Охороняється у Ічнянському НПП, заказнику загальнодержавного значення «Замглай» (Ріпкинський р-н), РЛП «Міжрічинський».

77. Верба чорнична – *Salix myrtilloides* L.

Природоохоронний статус виду: Вразливий.

Наукове значення: Реліктовий субарктично-бореальний вид на пд. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні: Європа, Зх. та Сх. Сибір, Пн. Монголія, Пн.-Сх. Китай, Далекий Схід. В Україні – Полісся, Розточчя (дуже рідко, очевидно, зараз зник), Прикарпаття, зрідка на пн. Лісостепу.

Чисельність та структура популяцій: Трапляється невеликими куртинами. Спостерігається різке зменшення кількості популяцій та їхньої чисельності.

Причини зміни чисельності: Меліорація, осушення та «загосподарювання» боліт, їх заліснення.

Умови місцезростання: Мезотрофні, переважно осоково-сфагнові, зрідка – евтрофні осоково-гілнові болота, що характеризуються кислою реакцією (рН 3,5–5,5) Гігрофіт, алідофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Нанофанерофіт. Куш, близько 30–100 см заввишки, з тонкими жовтуватого або червонувато-бурими голими гілками. Бруньки голі, яйцеподібні тупі. Листки 1–3,5 см завдовжки, 0,7–1,5 см завширшки, яйцеподібні, еліптичні або довгасто-еліптичні, з обох кішців заокруглені або звужені, здебільшого цілокраї, зовсім голі, тонкі; зверху матовозелені або сизуваті, знизу сизі, з густою сіткою жилок. Сережки розквітають одночасно із появою листків, пухкі, на улиснених ніжках. Приквіткові лусочки лопатчасто-круглясті, жовтуваті, з пурпуровою верхівкою, злегка волосисті. Тичинок дві, з вільними, волосистими нитками; нектарник один, довгастий. Зав'язь гола, спочатку зелена, пізніше червонувата, тупувата, з коротким стовпчиком; ніжка зав'язі близько 1,5 мм завдовжки. Квітує у травні–липні, плодоносить у липні. Розмножується насінням і вегетативно (гілки добре вкорінюються).

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області: Охороняється в заказнику загальнодержавного значення «Замглай» (Ріпкінський р-н).

Родина Водяногоріхові – *Trapa*ceae

78. Водяний горіх плаваючий – *Trapa natans* L. s.l. (incl. *T. borysthenica* V.Vassil., *T. danubialis* Dobroc., *T. flerovii* Dobroc., *T. hungarica* Opiz, *T. macrorhiza* Dobroc., *T. maeotica* Woronow, *T. pseudocolchica* V.Vassil., *T. rossica* V.Vassil., *T. ucrainica* V.Vassil.)

Природоохоронний статус виду: Неоцінений.

Наукове значення: Реліктовий вид з диз'юнктивним ареалом, представлений численними локальними расами, яким інколи надається статус видів.

Ареал виду та його поширення в Україні: Водойми Середньої, Сх. та Атлантичної Європи, Середземномор'я, Кавказу, Пд. Сибіру, Далекого Сходу, Малої Азії, за межами природного ареалу – як занесений у багатьох регіонах світу. В Україні – у водоймах долин рр.

Дніпра, Прип'яті, Тетерева, Десни, Сіверського Дінця, Пд. Бугу, Дністра, Дунаю, Ужа, Латориці, Боржави, Шацьких озер.

Чисельність та структура популяції: Трапляється спорадично. В окремих водоймах утворює багаточисленні популяції площею до кількох гектарів, щільністю 1,5–2,5 тис. особин на 100 м². Середня продуктивність горіхів однієї розетки 10–20 шт.

Причини зміни чисельності: Меліорація, евтрофікація та зміна хімічних показників внаслідок впливу антропогенних факторів, засолення водойм у гирлових ділянках рр. Дніпра, Дунаю, Дністра.

Умови місцезростання: Малопроточні водойми, заплавні озера і стариці, затоки річок, що добре прогріваються, на глибині до 50–100 см, на ділянках з коливанням рівня води протягом вегетації, з мулистими, мулисто-піщаними та мулисто-торф'янистими донними відкладами. Гідрофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Гелофіт. Однорічна водна рослина з гнучким стеблом 50–150 см завдовжки (інколи до 500 см), плаваючі листки утворюють розетку діаметром до 20 см. Різна довжина здутих, заповнених аеренхімою черешків, забезпечує мозаїчне розміщення ромбічних листових пластинок. Квітки поодинокі, надводні, з чотирма білими пелюстками, верхні долі чашечки залишаються при плодах, дерев'яніють та перетворюються в шипи. Плід кістянкоподібний, однак м'ясистий екзокарп швидко руйнується у воді, після чого плід набуває вигляду чотирирогого (дворогого) горіху. Квітує у травні–червні, плодоносить у липні–серпні. Розмножується насінням.

Охорона на природно-заповідних територіях Чернігівської області: Охороняють на території Мезинського НПП, заказнику загальнодержавного значення «Путивський» (Новгород-Сіверський р-н), пам'яток природи загальнодержавного значення «Озеро Вадень» (Новгород-Сіверський р-н), «Козероги» (Чернігівський р-н), «Озеро Святе» (Козелецький р-н), РЛП «Міжріччинський», заповідного урочища «Торчин» (Чернігівський р-н), пам'ятки природи місцевого значення «Озеро Соловйове» (Сосницький р-н).

ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ОХОРОНИ ВИДІВ

Основні підходи щодо охорони видів флори є такими, що відповідають цілям і завданням сталого розвитку.

Проведення досліджень (флористичних, інвентаризаційних, популяційних).

1. Виявлення видів, що знаходяться під загрозою.
2. Визначення стану популяції рідкісних видів.
3. Проведення моніторингу за станом видів.
4. Встановлення місця у структурно-функціональних взаємозв'язках в екосистемах.

Оселища концепції збереження біорізноманіття.

1. Складання списку видів для охорони на різних рівнях.
2. Збереження оселищ які потребують виділення особливих охоронних територій.
3. Критичні підходи до створення об'єктів ПЗФ, що дійсно являються осередками біорізноманіття.
4. Підтримка або досягнення сприятливого статусу збереження видів та природних середовищ існування.
5. Цілісність об'єктів ПЗФ з більш широкими ландшафтами.

Розробка стратегії охорони усіх місцезнаходжень рідкісних видів.

1. Складання програма із відтворенню природних популяцій видів Червоної книги України та видів Бернської Конвенції.
2. Установка особливого правового статусу, заборона або обмеження їх використання видів.
3. Збереження умов місцезростання рослин і угруповань.
4. Створення банків генофонду, розведення у спеціальних умовах.

Розробка планів управління природоохоронними територіями.

1. Задачі, ціль та принципи діяльності ПЗФ.
2. Інформаційне забезпечення.
3. Співпраця з зацікавленими органами.
4. Забезпечення виконання державних і міжнародних зобов'язань щодо охорони видів.
5. Доступ громадськості до управління ПЗФ.

Як приклад наведемо рекомендації для управління угрупованнями *Betuleta humilis* (на прикладі РЛП «Міжрічинський»).

Рекомендації для управління угрупованнями *Betuleta humilis* (на прикладі РЛП «Міжгірчинський»)

№	Загрози	Причини	Наслідки	Рекомендації
1.	Заростання іншими деревами та чагарниками.	Навкрути цього масиву угруповання берези повислої та верби сірої.	Пригнічення угруповань берези низької та заміна її на березу повислу.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Провести розрідження берези повислої для покращеного росту берези низької. 2. Розрідження проводити у весняний або осінній період, але попередньо у літній період необхідно провести вибірку таких дерев і чагарників. 3. Вибірку дерев та чагарників проводити без викорчовування дерев, лише пониженим зрізанням нижче рівня кореневої шийки. 4. Зелене мохи надають своєрідний негативний вплив на угруповання, відмічено, що на ділянках де участь моховому покриву становить більше 50 %, участь берези низької відповідно розріджується і трапляється окремими куртинами.
2.	Випасання великої рогатої худоби.	Місце розташування ділянки поблизу с.Сорокошичі	Пошкодження верхніх молодих частин берези низької.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Проводити еколого-просвітню діяльність із місцевим населенням. 2. Встановити аншлаги та інформаційні щити із детальним описом режиму на цій території. 3. Не проводити випасання великої рогатої худоби на цій території.
3.	Не проводяться моніторингові дослідження	Не достатня увага до цієї території	Відсутність моніторингових ділянок. Відсутня інформація про розвиток цього біотопу протягом року (років).	<ol style="list-style-type: none"> 1. Закладення моніторингових ділянок. 2. Розробка моніторингової картки для берези низької, а також для масиву у цілому. 3. Провести інвентаризацію площі поширення цього виду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрієнко Т. Критерії первинного відбору видів рослин та грибів до третього видання Червоної книги України / Т. Андрієнко, С. Мосякін, І. Дудка // Жива Україна. – 2003. – № 5–6. – С. 10–11.
2. Андрієнко Т.Л. Рідкісні види судинних рослин Чернігівщини та їх представленість на природно-заповідних територіях області / Андрієнко Т.Л., Лукаш О.В., Прядко О.І. [та ін.] // Заповідна справа в Україні. – 2007. – Т.13. – Вип. 1–2. – С. 33–38.
3. Андрієнко Т.Л. Рідкісні види судинних рослин Українського Полісся / Т. Л. Андрієнко // Укр. ботан. журн. – 2008. – Т. 65, № 5. – С. 666–673.
4. Вакаренко Л.П. Рослинність Замглайського екокоридору (Чернігівська обл.) / Л.П. Вакаренко, О.І. Прядко, В.П. Гелюта // Укр. ботан. журн. – 2007 – Т. 64, № 4. – С. 545–552.
5. Гальченко Н.П. Ботаніко-географічні та флористичні особливості території Дніпровського екокоридору / Н.П. Гальченко, Т. Л. Андрієнко-Малюк // Дніпровський екологічний коридор. – Київ: Wetlands International Black Sea Programme, 2008. – С. 50–53.
6. Гальченко Н.П. Рідкісні види судинних рослин у Придніпровській частині Східного Полісся / Н.П. Гальченко, О.І. Прядко // Фіторізноманіття прикордонних територій України, Росії та Білорусії у постчорнобильський період: зб. стат. за мат. міжн. конф. (Чернігів, 17–18 груд. 2010 р.) / Чернігів, нац. пед. ун-т ім. Т.Г. Шевченка, Черніг. обл. орг. Всеукр. екол. ліги. – Київ: Фітосоціоцентр, 2010. – С. 52–60.
7. Дідик Л.В. Рідкісні види рослин східної частини межиріччя Остра й Удаю / Л. В. Дідик // Заповідна справа в Україні. – 2008. – Т.14. – Вип. 1. – С. 24–27.
8. Дідик Л.В., Лобань Л.О. Рідкісні бореальні види рослин межиріччя Остер-Удай // Актуальні питання природничих наук та методики її викладання: всеукр. наук.-практ. конф. (Ніжин, 22–23 лют. 2012 р.) – Ніжин: Видавництво НДУ імені Миколи Гоголя, 2012. – С. 88–89.
9. Жигаленко О.А. Анотований конспект флори Ічнянського національного природного парку / О. А. Жигаленко. – Суми: Університетська книга, 2015. – 79 с.

10. Карпенко Ю.О. Види судинних рослин, що занесені до Червоної книги України / Ю.О. Карпенко, М.В. Графін, О.І. Яковенко // Зелені скарби Чернігівщини. – Чернігів, 2004. – С. 20–43.

11. Карпенко Ю.О. Знахідки рідкісних видів на окремих природно-заповідних територіях Новгород-Сіверського Полісся / Ю.О. Карпенко, М.В. Графін // Сум. держ. пед. ун-т ім. А.С.Макаренка : зб. наук. пр. [Сер. Природничі науки]. – Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2004. – С. 34–37.

12. Карпенко Ю.О. Види з Червоної книги України на території південного сходу Новгород-Сіверського Полісся / Ю.О. Карпенко, М.В. Графін // Молодь і поступ біології : зб. тез І міжн. наук. конф. студ. і аспірантів (Львів, 11–14 квітн. 2005 р.). – Львів, 2005. – С. 74–75.

13. Карпенко Ю.О. Раритетні види вищих спорових судинних рослин та їх представленість на територіях природно-заповідного фонду Чернігівської області / Ю.О. Карпенко // Теорія і практика сучасного природознавства : зб. наук. пр. – Херсон, 2005. – С. 80–85.

14. Карпенко Ю. Ценотичне та флористичне різноманіття ландшафтного заказника «Замглай» (Чернігівська область) / Ю.Карпенко, О. Прядко // Полтав. держ. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка: зб. наук. пр. [Сер. Екологія. Біологічні науки]. Вип.5 (63). Полтава, 2008. – С. 109–117.

15. Карпенко Ю.О. Поширення рідкісних видів судинних рослин на території Мезинського національного парку / Ю.О. Карпенко // Полтав. держ. пед. ун-т ім. В.Г.Короленка : зб. наук. пр. [Сер. Екологія. Біологічні науки]. [редкол.: В.О.Пашенко та ін.]. – Полтава, 2009. – Вип. 1. – С. 79–83.

16. Лобань Л.О. Дорогинський гідрологічний заказник загальнодержавного значення як еталон боліт Лівобережного Лісостепу / Л.О. Лобань, Л.В. Дідик // Наук. вісн. Волинського держ. універ. ім. Лесі Українки, Шашький національний природний парк : регіональні аспекти, шляхи та напрями розвитку : І Міжн. наук.-практ. конф. (Шацьк). – 2007. – № 11 (ч. II). – С. 247–251.

17. Лобань Л.О. Поширення видів судинних рослин, які занесені до Червоної книги України на території басейну р. Удай // Рослинний світ у Червоній книзі України : впровадження Глобальної стратегії збереження рослин: мат. міжп. конф. (Київ, 11-15 жовт. 2010 р.). – Київ: Альтерпрес, 2010. – С. 132–135.

18. Лобань Л.О. Охорона видів рослин міждержавної охорони півдня Чернігівщини // Фіторизноманіття прикордонних територій України, Росії та Білорусі у постчорнобильський період: зб. стат. за мат. міжн. конф. (Чернігів, 17–18 груд. 2010 р.) / Чернігів, нац. пед. ун-т ім. Т.Г. Шевченка, Черніг. обл. орг. Всеукр. екол. ліги. Київ: Фітосоціоцентр, 2010. – С. 154–159.

19. Лобань Л.О. Охорона видів рослин міждержавної охорони верхньої частини басейну р. Удай / Л.О. Лобань // Пирятинські екологічні читання : всеукр. екол. наук.-практ. конф. (Пирятин, 11 травня 2012 р.). – Полтава : СПДФО Гаража М.Ф., 2012. – С. 36–40.

20. Лобань Л.О. Рідкісні бореальні види рослин басейну р. Удай / Л.О. Лобань // мат. другої міжн. наук.-практ. конф. (смт. Путила, 24–25 квітн. 2015 р.) [відп.ред. І. В. Скільський, А. В. Юзик] / М-во екології та природн. ресурсів України, Нац. природн. парк «Черемоський» та ін. – Чернівці : Друк. Арт, 2015. – С. 505–508.

21. Лукаш А. В. Редкие и охраняемые растения Полесья / А.В. Лукаш, Т.Л. Андриенко. – Киев : Фитосоциоцентр, 2011. – 168 с.

22. Лукаш А. В. Ботанически ценные охраняемые природные территории Полесья / А.В. Лукаш, Т.Л. Андриенко. – Чернигов: Десна Полиграф, 2014. – 104 с.

23. Лукаш А.В. Созологически ценные растительные сообщества Полесья / А. В. Лукаш, Т. Л. Андриенко. – Чернигов: Десна Полиграф, 2014. – 160 с.

24. Лукаш О.В. Види *Iridaceae* Juss. у заплаві Десни / О.В. Лукаш, О.О. Рак, Д.С. Подорожний // Укр. ботан. журн. – 2007. – Т. 64, № 3. – С. 382–392.

25. Лукаш О.В. Рідкісні види судинних рослин мезотрофних та оліготрофних ділянок природно-заповідних територій Східного Полісся / О.В. Лукаш // Наук. вісн. Волинськ. держ. ун-ту ім. Лесі Українки. – 2007, – № 11 (ч. 2). – С. 218–222.

26. Лукаш О.В. Поширення, еколого-ценотична приуроченість та охорона *Astragalus arenarius* L. на Східному Поліссі / О.В. Лукаш // Наук. зап. Терноп. нац. пед. ун-ту ім. Володимира Гнатюка. [Сер. Біологія]. – 2007. – № 3. – С. 46–51.

27. Лукаш О.В. *Salvinia natans* (L.) All. на Східному Поліссі / О.В. Лукаш, О. О. Рак // Інтродукція рослин. – 2008. – № 1. – С. 38–43.

28. Лукаш О.В. Флора судинних рослин Східного Полісся: созологічна оцінка / О.В. Лукаш. – Київ: Фітосоціоцентр, 2010. – 220 с.

29. Панченко С. М. Флористичні знахідки на північному сході України / С. М. Панченко, Ю. О. Карпенко, М. В. Графін // Укр. ботан. журн. – 2006. – Т. 63, № 1. – С. 40–46.

30. Перелік територій та об'єктів природно-заповідного фонду Чернігівської області / Т. Г. Дадашева, Ю. О. Карпенко, О. В. Лукаш, Н. М. Селюченко // Природно-заповідний фонд Чернігівської області / [під заг. ред. Ю. О. Карпенка]. – Чернігів : Держ. упр. екол. та прир. ресурсів в Черніг. обл., 2002. – С. 20–211.

31. Прядко О. І. Ценотичне та флористичне різноманіття РЛП «Міжріччинський» (Чернігівська обл.) / О. І. Прядко // Вісн. Запорізьк. держ. ун-ту. [Сер. Біологічні науки]. – 2004. – № 1. – С. 190–195.

32. Прядко О. І. Значення гідрологічного заказника «Жевак» (Чернігівська область) у збереженні раритетного біорізноманіття / О. І. Прядко, А. М. Полуда, О. А. Жигаленко, І. С. Легейда // Заповідна справа в Україні. – 2009. – Т. 15, № 1. – С. 100–106.

33. Рак О. О. *Gladiolus tenuis* Vieb. у нижній частині долини річки Сейм / О. О. Рак, М. С. Козир // Інтродукція рослин. – 2007. – № 1. – С. 28–35.

34. Рак А. А. Фитоценотическая приуроченность и структура популяций *Allium ursinum* L. на Левобережном Полесье Украины / А. А. Рак, А. В. Лукаш // Інтродукція рослин. – 2007. – № 2. – С. 29–36.

35. Фіторізноманіття Українського Полісся та його охорона / [Т. Л. Андрієнко, В. А. Онищенко, О. І. Прядко та ін.]; під заг. ред. Т. Л. Андрієнко. – К.: Фітосоціоцентр, 2006. – 316 с.

36. Фіторізноманіття заповідників і національних парків України. Ч. 2. Національні природні парки / [кол. ав. під ред. В. А. Онищенка і Т. Л. Андрієнко]. – К.: Фітосоціоцентр, 2012. – 580 с.

37. Червона книга України. Рослинний світ / [під заг. ред. Я. П. Дідуха]. – К.: Глобалконсалтинг, 2009. – 900 с.

38. Lukash O. Distribution, cenotic characteristic and protection of habitats of plants of the Bern Convention in East Polesye / O. Lukash // *Thaiszia – Journal of Botany*. – 2007. – Vol. 17. – P. 33–58.

39. Łukasz A. Występowanie chronionych roślin naczyniowych na terenie Międzyrzeczeńskiego Parku Krajobrazowego (Ukraina, Polesie Wschodnie) / A. Łukasz // *Biuletyn parków krajobrazowych Wielkopolski*. – 2007. – Zesz. 13. – S. 99–105.

ПІДПИСИ ДО ФОТОГРАФІЙ НА ОБКЛАДИНЦІ

Підписи до фотографій на першій сторінці обкладинки

Підсніжник білосніжний (підсніжник звичайний) – <i>Galanthus nivalis</i> L.	Зозулині сльози яйцеподібні – <i>Listera ovata</i> (L.) R.Br.	Зозулині черевички справжні – <i>Cypripedium calceolus</i> L.	Любка дволиста – <i>Platanthera bifolia</i> (L.) Rich.
---	---	---	--

Охорона фіторізноманіття Чернігівської області: види Червоної книги України

Зозульки м'ясочервоні (пальчатокорінник м'ясочервоний) <i>Dactylorhiza incarnata</i> (L.) Soó s.l.	Обкладинка третього видання Червоної книги України (2009)	Плодоріжка болотна (зозулинець болотний) – <i>Anacamptis palustris</i> (Jacq.) R.M. Bateman, Pridgeon et M.W. Chase (<i>Orchis palustris</i> Jacq.)
Шейхцерія болотна – <i>Scheuchzeria palustris</i> L.	Цибуля ведмежа (черемша) – <i>Allium ursinum</i> L.	Півники сибірські – <i>Iris sibirica</i> L.

Підписи до фотографій на четвертій сторінці обкладинки

<p>Плаунець заплавний (лікоподієлла заплавна) – <i>Lycopodiella inundata</i> (L.) Holub</p>	<p>Зелениця сплюснута (Дифазіаструм сплюснутий) – <i>Diphasiastrum complanatum</i> (L.) Holub</p>	<p>Баранець звичайний – <i>Hyperzia selago</i> (L.) Bernh. ex Schrank et Mart.</p>
<p>Плаун річний (плаун колючий) – <i>Lycopodium annotinum</i> L.</p>	<p>Сальвінія плаваюча – <i>Salvinia natans</i> (L.) All.</p>	
<p>Гронянка віргінська – <i>Botrychium virginianum</i> (L.) Sw.</p>	<p>Сон розкритий – <i>Pulsatilla patens</i> (L.) Mill. s.l.</p>	
<p>Горицвіт весняний – <i>Adonis vernalis</i> L.</p>	<p>Береза низька – <i>Betula humilis</i> Schrank</p>	<p>Плавун щитолистий – <i>Nymphoides peltata</i> (S.G. Gmel.) Kuntze</p>

Автори фотографій: Карпенко Ю.О., Гальченко Н.П., Слюта А.М.

Навчальне видання

**ОХОРОНА ФІТОРИЗНОМАНІТТЯ
ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ:
ВИДИ ЧЕРВОНОЇ КНИГИ УКРАЇНИ**

**Навчальний посібник для студентів
природничих спеціальностей університетів**

Під редакцією Т.Л. Андрієнко-Малюк та О.В. Лукаша

Автори:

Андрієнко-Малюк Тетяна Леонідівна
Лобань Лариса Олексіївна
Лукаш Олександр Васильович
Карпенко Юрій Олександрович
Гальченко Надія Павлівна
Дідик Леся Володимирівна

Технічний редактор О.М. Єрмоленко

Надписано до друку 01.03.2016.

Формат 60x84/16. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman Cyr.

Ум. друк. арк. 5,5. Ум. фарб.-відб. 5,5. Обл.-вид. арк. 5,12.

Зам. 0025. Тираж 100 екз.

ТОВ «Видавництво «Десна Поліграф»

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції.

Серія ДК № 4079 від 1 червня 2011 року

Тел. (0462) 972-664

Відруковано ТОВ «Видавництво «Десна Поліграф»

14027, м. Чернігів, вул. Станіславського, 40